

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до практичних занять
студентів денної та заочної форми навчання з дисципліни
“Система екологічного управління”

Спеціальність – 101 «Екологія»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Одеса-2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до практичних занять
студентів денної та заочної форми навчання з дисципліни
“Система екологічного управління”

Спеціальність – 101«Екологія»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Затверджено
на засіданні групи забезпечення спеціальності
Протокол №9 від «13» 06 2023р.

Одеса-2023

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до практичних занять
студентів денної та заочної форми навчання з дисципліни
“Система екологічного управління”

Спеціальність – 101«Екологія»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Затверджено
на засіданні групи забезпечення спеціальності
Протокол №9 від «13» 06 2023р.

Голова групи Чугай А.В.

Затверджено
на засіданні кафедри екологічного права і контролю
Протокол №9 від «05»06 2023р.

В.о. зав. кафедрою

О.Г.Владимирова

Одеса 2023

Сапко О., Гарабажій Т. Методичні вказівки до практичних занять з дисципліни “Система екологічного управління” для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 101 «Екологія», рівень вищої освіти - бакалавр. Одеса: ОДЕКУ, 2023. 88 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ТЕМА 1. ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ У ПОЛІТИКУ ТА ПРАВО ЄС. УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА РІВНІ ЄС	7
ТЕМА 2: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ	12
ТЕМА 3: СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ.....	23
ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	23
ТЕМА 4: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ	38
ТЕМА 5: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ	52
ТЕМА 6: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИМ ФОНДОМ	68
ТЕМА 7: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР	76
ЛІТЕРАТУРА	88

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Система екологічного управління» освітньо-професійної програми «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» викладається студентам 4 року навчання за рівнем вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю «Екологія».

Вивчення дисципліни «Система екологічного управління» проводиться на 4 курсі і передбачає викладання лекцій, проведення практичних занять, самостійну роботу та написання контрольних робіт по завершенню лекційних модулів, складання заліку по завершенню курсу.

Після виконання практичних завдань студент має знати складові екологічного управління, його функції, завдання, шляхи та методи; розв'язувати проблеми у сфері захисту навколишнього середовища із застосуванням загальноприйнятих та/або стандартних підходів та міжнародного і вітчизняного досвіду.

Отримати базові знання:

- законодавчих актів України, в яких регламентуються засади екологічного управління;

- наукових основ і теорії екологічного управління;

- системи екологічного управління;

- механізмів екологічного управління;

- функцій та ієрархії екологічного управління;

- компетенції органів влади у сфері екологічного управління;

- міжнародні організації екологічного управління.

Отримати базові вміння:

- здійснювати діагноз стану природних ресурсів;

- застосовувати на практиці вимоги екологічних законів та міжнародних угод;

- вміти застосовувати на практиці теоретичні основи екологічного управління.

У відповідності з «Положенням про кредитно-модульну систему навчання студентів ОДЕКУ» програма практичного курсу становить один блок-модуль.

У методичних вказівках наведені рекомендації щодо підготовки до практичних занять з дисципліни «Система екологічного управління».

ТЕМА 1. ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ У ПОЛІТИКУ ТА ПРАВО ЄС. УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА РІВНІ ЄС

План семінарського заняття:

- органи Європейського Союзу, що координують управління у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів та охорони здоров'я;
- управління у сфері охорони навколишнього середовища на рівні ЄС та на рівні держав-членів ЄС;
- основні принципи екологічної політики ЄС.

Теоретична частина:

Європейський Союз - це економічний і політичний союз 27 держав-членів, які розташовані переважно в Європі.

Основою цього Союзу є два договори: Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу. ЄС реалізує свою політику через систему наднаціональних самостійних органів та спільних рішень держав-членів внаслідок проведення міжурядових переговорів.

Європейський Союз засновано на принципі верховенства права. ЄС діє на підставі договорів, які були добровільно та демократично затверджені усіма державами-членами ЄС. Договір про Європейський Союз є обов'язковою угодою між державами-членами ЄС. У ньому закріплено цілі ЄС, порядок прийняття рішень та взаємовідносини між ЄС і його державами-членами. Повні тексти міжнародних договорів, джерела права ЄС, проекти правових актів розміщено у базі даних права ЄС «EUR-Lex».

Конкретні положення щодо охорони навколишнього середовища містяться у «Розділ XX: Навколишнє середовище» Договору про функціонування Європейського Союзу (стаття 191): «Політика Союзу у сфері навколишнього середовища сприятиме досягненню наступних цілей:

- збереження, захист і поліпшення якості навколишнього середовища;
- охорона здоров'я населення;
- розумне та раціональне використання природних ресурсів;
- підтримка заходів на міжнародному рівні щодо вирішення регіональних або глобальних проблем навколишнього середовища, зокрема протидія зміні клімату».

Органами Європейського Союзу є:

- Європейський Парламент (обирається кожні 5 років);
- Європейська Рада (складається з глав держав чи урядів держав-членів, разом Президентом Ради і Головою Комісії);
- Рада ЄС (складається з міністрів);
- Європейська Комісія;

- Суд Європейського Союзу;
- Європейський центральний банк;
- Рахункова палата.

До складу Європейського Парламенту входять кілька комітетів, що координують управління у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів та охорони здоров'я: Комітет із питань навколишнього середовища, охорони здоров'я та безпеки харчових продуктів, Комітет із промисловості, досліджень та енергетики, Комітет із транспорту і туризму, Комітет із регіонального розвитку, Комітет із сільського господарства та розвитку сільських територій, Комітет із рибальства. Європейська Комісія, яка є вищим органом виконавчої влади ЄС, складається з 33 Генеральних директоратів та 11 служб. До питань охорони навколишнього середовища дотичні наступні Генеральні директорати:

- Генеральний директорат з питань навколишнього середовища («ENV»);
- Генеральний директорат з питань клімату («CLIMA»);
- Генеральний директорат з питань енергетики («ENER»);
- Генеральний директорат з питань мобільності та транспорту («MOVE»);
- Генеральний директорат з питань сільського господарства та розвитку сільських районів («AGRI»);
- Статистичне бюро Європейського Союзу («ЄВРОСТАТ»).

Європейське агентство охорони навколишнього середовища (ЕЕА) є агентством Європейського Союзу, завданням якого є надання надійної, незалежної інформації про довкілля. Агентство є основним джерелом інформації для учасників процесу розроблення, прийняття, реалізації та оцінки екологічної політики, а також для широкого загалу. Наразі до Агентства входять 32 держави-члена. Регламент про створення Агентства був прийнятий Європейським Союзом у 1990 році. Він набрав чинності в кінці 1993 року відразу після прийняття рішення про розташування Агентства у Копенгагені. Ґрунтова робота розпочалася у 1994 році. Регламентом також було засновано Європейську мережу інформації та спостереження за навколишнім середовищем (EIONET). Мандат Агентства передбачає: надання допомоги Співтовариству та державам-членам у прийнятті поінформованих рішень щодо поліпшення стану навколишнього середовища, інтеграції екологічних міркувань в економічну політику та переходу до сталого розвитку; координацію Європейської мережі інформації та спостереження за навколишнім середовищем (EIONET). Агентство підтримує екологічні бази даних та публікує багато технічних звітів, присвячених конкретним проблемам охорони навколишнього середовища та іншим актуальним питанням.

Управління у сфері охорони навколишнього середовища на рівні ЄС та на рівні держав-членів ЄС

Управління у сфері охорони навколишнього середовища - організаційно-правова діяльність органів влади, спрямована на регулювання взаємовідносин «людина-природа». Управління у сфері охорони навколишнього середовища враховує роль усіх суб'єктів цих взаємовідносин. Схема системи управління у сфері охорони навколишнього середовища на рівні ЄС та на рівні окремих держав-членів представлена у таблицях 1 та 2[1].

Таблиця 1 - Схема системи управління у сфері охорони навколишнього середовища на рівні ЄС

Міжнародний рівень	
Політичний рівень	Політика ЄС
Законодавчий рівень	Право ЄС (директиви, рішення, регламенти)
	Багатосторонні і двосторонні конвенції, протоколи та угоди
Інституційний рівень	Європейська комісія
	Європейське агентство охорони навколишнього середовища
Інструментальний рівень	Схема торгівлі викидами ЄС (СТВ)
	Фонди ЄС
	EMAS (Екологічний менеджмент та аудит) Екомаркування ЄС
	EINET (Європейська мережа інформації та спостереження за навколишнім середовищем)
Функціональний рівень (реалізація)	IMPELL (Мережа ЄС)
	Імплементация і застосування екологічного права ЄС

Таблиця 2 - Схема системи управління у сфері охорони навколишнього середовища на рівні держав-членів ЄС

Національний рівень (держави-члени)	
Політичний рівень	Національна політика, стратегії, програми, плани
Законодавчий рівень	Національні правові акти (транспоновані директиви та національні положення)
	Документи впровадження, методології, керівні принципи
Інституційний рівень	Компетентні органи (міністерства, регіональні та місцеві органи влади)
	Допоміжні установи (інспекції, агентства, інститути)
Інструментальний рівень	Командно-контрольні інструменти (заборони, вимоги, стандарти, граничні значення, дозволи, погодження, ліцензії)

Продовження таблиці 2

	Економічні та ринкові інструменти (податки, збори, штрафи, дозволи з правом продажу)
	Фінансові інструменти (пільги, субсидії)
	Інформаційні інструменти (моніторинг, оцінка, звітність, освіта, підвищення обізнаності громадськості, дослідження)
	Інструменти участі (участь громадськості/заінтересованих сторін у прийнятті рішень, ОВНС – оцінка впливу на навколишнє середовище, СЕО — стратегічна екологічна оцінка)
	Добровільні інструменти (ISO 14000, EMAS, екологічне маркування, добровільні угоди, кодекси поведінки)
Функціональний рівень (реалізація)	Дозволи
	Правозастосування (інспекція, коригувальні заходи, санкції)

Основні принципи екологічної політики ЄС

Рамки політики ЄС забезпечуються у концепції сталого розвитку. Сталий розвиток зазначається у Договорі в якості довгострокової мети ЄС. Стратегія сталого розвитку Європейського Союзу базується на економічному зростанні, соціальній складовій та охороні навколишнього середовища. В політиці ЄС застосовуються принципи субсидіарності, «розумного регулювання», а також конкретні принципи, наприклад принцип «забруднювач платить», принцип вжиття заходів перестороги, принцип вжиття запобіжних заходів, відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу, насамперед у джерелі забруднення.

Європейські еколого-правові норми мають на меті збереження, охорону, відновлення природних об'єктів, сприяють покращенню якості життя та забезпеченню безпеки населення Європейського Союзу.

Екологічне законодавство Європейського Союзу розвивалося понад 30 років і нараховує 700 правових актів, які регулюють різноманітні напрями механізмів правової охорони природного середовища і встановлюють обмеження або заборону на ті види господарської діяльності, що негативно впливають чи можуть впливати на природне середовище.

Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України права ЄС у сфері охорони довкілля (далі — Стратегія) базується на положеннях статті 363 Глави 6 «Навколишнє середовище» і Додатку ХХХ до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством атомної енергії її членами, з іншої сторони, і має на меті забезпечити ефективне виконання Україною вимог Угоди. Стратегія охоплює увесь спектр органів, підприємств, установ та організацій, залучених до процесу виконання статті 363 Глави 6 «Навколишнє середовище» і Додатка ХХХ до Угоди про асоціацію на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях із приділенням

особливої уваги загальнодержавному рівню. Стратегію розроблено за методом ієрархічного планування, що складається з трьох рівнів: загальний напрям «Навколишнє середовище» (найвищий рівень), сектори («Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики», «Якість атмосферного повітря», «Управління відходами та ресурсами», «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище», «Охорона природи», «Промислове забруднення та техногенні загрози», «Зміна клімату та захист озонового шару» та «Генетично модифіковані організми») та окремі джерела права ЄС, наведені у Додатку ХХХ до Угоди про асоціацію.

В питаннях охорони навколишнього середовища Угода (ст.360, ст.361) встановлює, що сторони розвивають і зміцнюють співробітництво і сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і «зеленої» економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям [1].

Співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища.

Питання до самопідготовки:

1. На яких правових засадах засновано Європейський Союз?
2. Сформулюйте цілі політики ЄС у сфері навколишнього середовища.
3. Назвіть органи Європейського Парламенту, що координують управління у сфері охорони навколишнього середовища.
4. Назвіть органи виконавчої влади ЄС, що мають функції управління у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування.
5. Сформулюйте завдання Європейського агентства охорони навколишнього середовища.
6. Яким чином здійснюється управління у сфері навколишнього середовища на рівні ЄС та на рівні держав-членів?
7. Назвіть рівні ієрархічного планування Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля.
8. Назвіть сектори співробітництва між Україною та ЄС в галузі охорони навколишнього середовища.

ТЕМА 2: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

План семінарського заняття:

- поняття управління у сфері охорони та використання атмосферного повітря;
- органи загального та спеціального управління у цій галузі;
- функції державного управління у сфері охорони та використання атмосферного повітря;
- повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у цій сфері;
- міжнародні зобов'язання України щодо охорони та використання атмосферного повітря.

Теоретична частина

Державна екологічна політика — це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» №2697-VIII від 28.02.2019 року[2].

Державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища—це виконавчо-розпорядча діяльність державних органів, спрямована на забезпечення раціонального природокористування і ефективної природоохорони.

Згідно зі статтею 5 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [3].

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

До виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України належать:

- а) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- б) затвердження загальнодержавних екологічних програм;

в) затвердження указів Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

г) вирішення інших питань у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України.

Підуправліннямусферіохоронитавикористанняатмосферного повітрярозумієтьсядіяльністьдержавнихорганів,органівмісцевого самоврядування, громадських об'єднань, спрямована на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище, дотримання вимог повітряохоронного законодавства, попередження правопорушень у сфері та захист екологічних прав громадян.

Нормативно-правові засади охорони атмосферного повітря:

1. Конституція України 28 червня 1996 року;
2. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року №1264-XII;
3. Закон України "Про охорону атмосферного повітря" від 16 жовтня 1992 року №2707-XII;
4. Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 №377-IX;
5. Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» від 12.12.2019 № 376-IX;
6. Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» від 20 вересня 2022 року № 2614-IX;
7. Закон України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" від 6 вересня 2005 року №2806-IV;
8. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629- IV;
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» №2973-IX від 20.03.2023;
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 14 серпня 2019 р. № 827;
11. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.11.2016 № 932-р;
12. Концепція реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 402;

13. План заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 № 1422 та інші законодавчі та нормативні акти.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» управління у сфері охорони атмосферного повітря здійснюють [4]:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Серед основних функцій управління у сфері охорони атмосферного повітря виділяють:

- управління якістю атмосферного повітря;
- стандартизація;
- нормування у галузі охорони атмосферного повітря;
- здійснення екологічної оцінки та санітарно-гігієнічної експертизи;
- організація і здійснення контролю та моніторингу в галузі атмосферного повітря;
- державний облік шкідливих впливів на атмосферне повітря;
- надання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- організація моніторингу, звітності та верифікації парникових газів;
- ведення Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів;
- ведення Національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів;
- вирішення спорів з питань охорони і використання атмосферного повітря.

Управління якістю атмосферного повітря – поняття, що виникло внаслідок апроксимації законодавства України до норм Європейського Союзу.

З метою управління якістю атмосферного повітря у зонах та агломераціях у разі перевищення рівнів концентрацій забруднюючих речовин, визначених Кабінетом Міністрів України, органи управління якістю атмосферного повітря забезпечують підготовку планів поліпшення якості атмосферного повітря та короткострокових планів дій для відповідної зони або агломерації, а також реалізацію передбачених ними заходів.

Порядок розроблення і затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря та короткострокових планів дій для зон або агломерацій встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища" (стаття 22¹ Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Органи управління якістю атмосферного повітря - обласна державна адміністрація, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, що здійснює виконавчу владу на території відповідної зони, а також Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, виконавчий орган міської ради, що виконує функції і повноваження органу місцевого самоврядування на території відповідної агломерації".

Стандартизація і нормування у сфері охорони атмосферного повітря проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог з охорони атмосферного повітря від забруднення та забезпечення екологічної безпеки і спрямовані на: забезпечення безпечного навколишнього природного середовища та запобігання екологічним катастрофам; реалізацію єдиної науково-технічної політики в галузі охорони атмосферного повітря; встановлення єдиних вимог до обладнання і споруд щодо охорони атмосферного повітря від забруднення; забезпечення безпеки господарських об'єктів від запобігання виникненню аварій та техногенних катастроф; впровадження використання сучасних екологічно безпечних технологій.

Державні стандарти у сфері охорони атмосферного повітря обов'язковими для виконання і визначають поняття та терміни, режим використання охорони атмосферного повітря, методи контролю за станом атмосферного повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони і використання атмосферного повітря.

Однією з найважливіших функцій управління у сфері охорони атмосферного повітря є нормування.

У сфері охорони атмосферного повітря встановлюються:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря.

Порядок розроблення та затвердження нормативів у галузі охорони атмосферного повітря встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря запобігають виникненню небезпеки для здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища від впливу шкідливих чинників атмосферного повітря. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» до них належать:

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних факторів і біологічного впливу на стан атмосферного повітря населених пунктів.

Норматив якості атмосферного повітря є критерієм, який відображає гранично допустимий максимальний вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі і при цьому немає негативного впливу на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого впливу на атмосферне повітря відображають гранично допустимий максимальний рівень впливу зазначених факторів на атмосферне повітря, за якого немає шкідливого впливу на здоров'я людини і навколишнє середовище.

Норматив гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел встановлюється для кожного стаціонарного джерела акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних факторів на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі з урахуванням перспектив його розвитку в період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Крім того, законодавством передбачені такі нормативи:

- норматив вмісту забруднюючої речовини у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувного джерела (гранично допустима кількість забруднюючої речовини у відпрацьованих газах пересувного джерела, що відводиться в атмосферне повітря). Порядок розроблення та затвердження таких нормативів затверджено постановою Кабінету Міністрів України;

- норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела - гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин в атмосферне повітря від стаціонарного джерела викиду. Порядок розроблення та затвердження цих нормативів затверджено постановою Кабінету Міністрів України;

- технологічний норматив допустимого викиду забруднюючої речовини - гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається умісційого виходу з устаткування.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»

для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря.

Оцінка впливу на довкілля проводиться у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку впливу на довкілля». Метою здійснення оцінки є визначення безпеки для здоров'я людини та навколишнього середовища під час проектування, розміщення, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів [5]. Попередження негативного впливу на стан атмосферного повітря регулюється заходами, які передбачають державний облік у галузі охорони атмосферного повітря.

Згідно зі ст. 31 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» державному обліку підлягають:

- а) об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей та стан атмосферного повітря;
- б) види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;
- в) види і ступені впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря.

Державний облік у сфері охорони атмосферного повітря ведеться з метою: забезпечення державного контролю в галузі охорони атмосферного повітря та прогнозування змін його стану; розроблення державних, регіональних, місцевих екологічних програм та програм у галузі охорони здоров'я, здійснення інших заходів щодо зменшення ступеня забруднення атмосферного повітря; регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря із стаціонарних та пересувних джерел, ступенів впливу на його стан фізичних та біологічних факторів.

Державний облік у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється за єдиною системою у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [6].

Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря проводиться з метою отримання, збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про викиди забруднюючих речовин та рівень забруднення атмосферного повітря, оцінки та прогнозування його змін і ступеня небезпечності та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень у галузі охорони атмосферного повітря. Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища. Порядок організації і проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря та запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю викидів забруднюючих речовин, визначення якості атмосферного повітря встановлюється Кабінетом Міністрів України [7]. До об'єктів моніторингу атмосферного повітря належить: атмосферне повітря, у тому числі атмосферні опади; викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Суб'єктами, які здійснюють моніторинг атмосферного повітря, є: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство охорони

здоров'я України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державне агентство України з управління зоною відчуження, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська міська держадміністрація, виконавчі органи міських рад.

Міндовкілля:

здійснює загальну організацію та координацію суб'єктів моніторингу атмосферного повітря;

Міністерство охорони здоров'я України:

встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин, визначає можливі впливи забруднення атмосферного повітря на здоров'я та життєдіяльність населення на основі спостережень за рівнями забруднювальних речовин та результатів моніторингу атмосферного повітря, отриманих іншими суб'єктами моніторингу атмосферного повітря;

ДСНС:

встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин, показниками та складовими атмосферних опадів на мережі спостережень національної гідрометеорологічної служби; забезпечує суб'єктів моніторингу атмосферного повітря гідрометеорологічними прогнозами;

Державне агентство України з управління зоною відчуження:

встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (у межах об'ємної активності радіонуклідів);

орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища:

встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин в межах території Автономної Республіки Крим;

обласні, Київська міська держадміністрація, виконавчі органи міських рад:

встановлюють пункти спостережень та ведуть спостереження за рівнями забруднювальних речовин в межах території відповідної зони або агломерації.

Ціорганізобов'язані надавати

зацікавленим державним і громадським органам, підприємствам, установами організаціям систематичну інформацію про рівні забруднення атмосфери під впливом господарської діяльності і метеорологічних умов.

Порядок організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря затверджено постановою Кабінету Міністрів України.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» контроль у сфері охорони атмосферного повітря здійснюється з метою забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону

атмосферного повітря. Виділяють такійоговиди: державний, виробничий, громадський.

Державний контроль у сфері охорони атмосферного повітря має забезпечити дотримання: умов, встановлених дозволами на викиди шкідливих (забруднюючих) речовин в атмосферне повітря і шкідливі фізичні фактори впливу на нього; стандартів, нормативів, правил та інших вимог охорони атмосферного повітря, в тому числі здійснення виробничого контролю в зазначеній галузі; режиму санітарно-захисних зон об'єктів, які мають стаціонарні джерела викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, виконання державних цільових та регіональних програм охорони атмосферного повітря, виконання заходів по його охороні та інших вимог. Державний контроль здійснюють державні екологічні інспекції.

Міндовкілля України здійснює свою діяльність у галузі охорони атмосферного повітря спільно з Міністерством охорони здоров'я України та його органами в місцях участі в додержанні нормативів екологічної безпеки та інших правил і нормативів, спрямованих на попередження негативного впливу на здоров'я людей; іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

Місцеві органи державної виконавчої влади: контролюють, як виконуються і дотримуються правила щодо оздоровлення навколишнього середовища, як здійснюється санітарна охорона атмосферного повітря. Вони забезпечують проведення заходів з охорони навколишнього середовища, попередження, зниження інтенсивності та усунення шуму у виробничих, жилих і громадських приміщеннях, удворах, на вулицях і площах населених пунктів.

Згідно зі ст. 29 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» виробничий контроль у сфері охорони атмосферного повітря здійснюють суб'єкти господарювання, які у своїй діяльності використовують джерела шкідливих хімічних, біологічних і фізичних впливів на атмосферне повітря і які призначаються осіб, що відповідають за проведення виробничого контролю в галузі охорони атмосферного повітря. Громадський контроль у сфері охорони атмосферного повітря здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» [3].

Для України впровадження законодавства ЄС в галузі охорони довкілля регламентується 29 джерелами права — Директивами та Регламентами ЄС у цій галузі, що встановлюють загальні правила та стандарти, які повинні бути транспоновані (перенесені) до внутрішнього державного права. Навідміну від сучасного природоохоронного законодавства України, яке у багатьох аспектах є декларативним, джерела права ЄС частовизначають кількісні та якісні результати, які треба досягти кожній країні протягом визначеного періоду часу, та/або вичерпно окреслюють процедури. Особливістю Директив ЄС є те, що держави повинні адапту

вати своє законодавство для досягнення цілей, визначених Директивами, але при цьому самі визначають методи їх досягнення. У га-лузі «Якість атмосферного повітря» визначено шість директив:

1. Директива 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря

Повна назва: Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2008 р. про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. Метою Директиви є визначення рамок виховних вимог щодо контролю та оцінки якості атмосферного повітря.

Директивана самперед вирішила завдання упорядкувати вже існуюче законодавство Євросоюзу у сфері якості повітря, з'єднавши в одному документі положення Рамкової Директиви 96/62/ЄС, її трьох дочірніх директив (1999/30/ЄС, 2000/69/ЄС та 2002/3/ЄС) і Рішення про обмін інформацією 97/101/ЄС. Лише четверта дочірня Директива 2004/107/ЄС залишилася окремо діючою.

2. Директива 2004/107/ЄС щодо As, Cd, Hg, Ni та ПАВ у атмосферному повітрі

Повна назва: Директива 2004/107/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15.12.2004 р. щодо миш'яку, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних ароматичних вуглеводнів у атмосферному повітрі. Як четверта дочірня Директива до Рамкової Директиви 96/62/ЄС щодо якості повітря вона є безпосередньо пов'язаною з Директивою 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря. Завдання Директиви — доповнити пріоритетний перелік забруднюючих речовин для спостереження і регулювання найбільш важливими важкими металами (цемиш'як, кадмій, ртуть та нікель) та поліциклічними ароматичними вуглеводнями (ПАВ), що визначаються у перерахунок на бенз(а)пірен.

3. Директива 2004/42/ЄС про фарби

Повна назва: Директива 2004/42/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.04.2004 р. про обмеження викидів летючих органічних сполук за рахунок використання органічних розчинників у деяких фарбах і лаках та продукції для транспортних засобів та внесення зміни доповнень до Директиви 1999/13/ЄС. Метою директиви є обмеження загального вмісту летючих органічних сполук (ЛОС) у фарбах і лаках з метою попередження або зменшення забруднення атмосферного повітря та утворення тропосферного озону.

4. Директива 1999/32/ЄС про сірку у рідкому паливі

Повна назва: Директива Ради 1999/32/ЄС від 26.04.1999 р. щодо зменшення вмісту сірки у певних видах рідкого палива та як воно носить зміни до Директиви 93/12/ЄС. Метою директиви є зниження викидів діоксиду сірки в результаті згоряння рідкого палива і, таким чином, зменшення шкідливого впливу на людину і навколишнє середовище. Директива встановлює максимальний вміст сірки у важкому мазуті, газойлі та судновому паливі. Вона також визначає методи, які повинні застосовуватися для відбору проб і аналізу вмісту сірки в паливі для того, щоб перевірити дотримання вимог.

5. Директива 98/70/ЄС щодо якості бензину та дизельного палива
 Повна назва: Директива Ради 98/70/ЄС від 21.05.1998 р. щодо якості бензину та дизельного палива та внесення змін до Директиви Ради 93/12/ЄЕС з метою забезпечення здоров'я населення та охорони навколишнього середовища Директива встановлює технічні вимоги до якості бензину і дизельного палива при їх застосуванні транспортними засобами, щоб скоротити викиди забруднюючих речовин при спалюванні моторних палив.

6. Директива 94/63/ЄС стосовно контролю ЛОС

Повна назва: Директива Європейського парламенту і Ради 94/63/ЄС від 20.12.1994 р. стосовно контролю летючих органічних сполук (ЛОС).

Директива Європейського парламенту і Ради 94/63/ЄС від 20.12.1994 р. стосовно контролю летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ бензину та при його транспортуванні з терміналів до сервісних станцій поширюється на операції, споруди, транспортні засоби і резервуари, що використовуються для зберігання, перевантаження і транспортування бензину з одного терміналу в інший або від терміналу до станцій технічного обслуговування.

Зокрема, директива встановлює конструкційні та експлуатаційні вимоги до зберігання та транспортування бензину, визначає терміни та умови дотримання цих вимог, процедури моніторингу та звітності. Директива спрямована на мінімізацію викидів ЛОС при зберіганні бензину в терміналах і сервісних автозаправних станціях (АЗС), при навантаженні і розвантаженні на терміналах з застосуванням мобільних цистерн (залізничних, морських і автомобільних).

Важливим міжнародним документом в галузі охорони атмосферного повітря є Конвенція про трансграничне забруднення атмосферного повітря на великі відстані (Convention on Long-range Transboundary Air Pollution — CLRTAP), розроблена під егідою Європейської економічної комісії ООН та підписана в м. Женеві (Швейцарія) 1979 року, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату; Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі; Віденська конвенція про охорону озонового шару.

Питання до самопідготовки:

1. Сформулюйте напрями екологічної політики України у галузі охорони атмосферного повітря.
2. На підставі яких законодавчих актів здійснюється управління у галузі охорони атмосферного повітря?
3. Які міжнародні угоди ратифіковані Україною у галузі охорони атмосферного повітря?
4. Назвіть органи загального та спеціального управління у галузі охорони атмосферного повітря.
5. Сформулюйте основні функції державного управління у галузі охорони атмосферного повітря.

6. Назвіть органи державного контролю у галузі охорони атмосферного повітря.
7. Назвіть органи моніторингу атмосферного повітря.

ТЕМА 3: СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

План семінарського заняття:

- поняття управління у сфері охорони та використання водного середовища;
- органи загального та спеціального управління у цій галузі;
- функції державного управління у сфері охорони та використання водного середовища;
- повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у цій сфері;
- басейновий принцип управління водними ресурсами;
- система державного обліку вод;
- міжнародні зобов'язання України щодо охорони та використання вод.

Теоретична частина:

Під управлінням у сфері охорони та використання водних ресурсів розуміється діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, спрямована на збереження, поліпшення та відновлення стану водних ресурсів, запобігання і зниження рівня забруднення вод, координації екологічної та економічної поведінки всіх суб'єктів водних взаємовідносин, максимальна доступність у воді та водних послугах при гарантованій їх кількості та якості для населення і галузей економіки, з одного боку, та максимальний рівень збереження, відтворення охорони водних ресурсів для прийдешніх поколінь – з іншого, а також дотримання вимог водного законодавства, попередження правопорушень у цій сфері та захист екологічних прав громадян.

Державне управління передбачає діяльність усіх гілок державної влади з використанням усіх форм, методів та інструментів, що є в розпорядженні держави та вимагає необхідності координації екологічної та економічної поведінки всіх суб'єктів водних взаємовідносин. Державне управління водними ресурсами спрямовується на досягнення позитивного ефекту від використання водних ресурсів, воно має враховувати результати оцінки впливу відповідних чинників зовнішнього середовища на водні ресурси.

Стратегічна мета державного управління водними ресурсами – максимальна доступність у воді та водних послугах при гарантованій їх кількості та якості для населення і галузей економіки, з одного боку, та максимальний рівень збереження, відтворення охорони водних ресурсів для прийдешніх поколінь – з іншого.

Головні цілі державного управління водними ресурсами:

- забезпечення праві свобод кожного громадянина щодо потреби води;
- забезпечення галузей економіки у воді потрібної кількості і якості;

- сприянняраціональномутаощадливомувикористаннюводнихресурсів;
  - сприяннязбереженнюохорониводнихресурсівдляприйдешніх поколінь;
  - забезпеченняефективногоуправлінняоднимиресурсамиза інтегрованимбасейновимпринципом;
  - запобігання негативнихнаслідківвідвикористання та діївод;
  - забезпечення ефективноговирішенняпроблем транскордоннихвод;
  - забезпеченнявисокоїеколого-економічноївіддачі від водокористування.
- Основнізавданнядержавногоуправління воднимиресурсами:
- розроблятиаперіодичнокорегуватидержавнуводнуполітикута запроваджувати її в економічно-суспільні відносини;
  - розроблятиконцептуальнізасади(концепції)ефективного водокористуваннявУкраїніувиглядіСтратегійвикористання,відновленняі збереження воднихресурсівна найближчіроки;
  - розробляти,відповіднододержавноїводноїполітикитаСтратегій використання, відновленняі збереженняводнихресурсів, перелік державнихцільовихпрограмзвирішенняводнихпроблемна всіхрівнях управління;
  - створюватиумовидлязабезпеченнянаселенняусіхнаселених пунктівУкраїнипитноюводоюпотрібноїякостіікількостішляхом створенняцентралізованихілокальнихсистемпитноговодопостачання (державнихіприватних);
  - створюватиумовидлягарантованогозабезпеченнярегіонівта галузей економікиводою потрібноїякості та кількості;
  - створюватиумовидляефективноговирішенняпроблем використання,відновленняізбереженнятранскордоннихводізсусідніми країнамишляхом налагодженнядіалогуі взаємовигідної співпраці;
  - забезпечувативсіумовидляекологічногооздоровленняводнихресурсів,утому числі шляхомзапровадженняінноваційнихтехнологійі технічнихзасобівочистки, відновлення,регенерації вод;
  - розроблятиазапроваджуватиновісистемиуправлінняводними ресурсаминадержавному,регіональномуімісцевомурівняхназасадах інтегрованогоуправліннязабасейнамирічок(організаційніструктуриі процедури);
  - забезпечуватипостійнийнауково-технічнийсупровідприйняття державнихрішень з управління водними ресурсами;
  - забезпечуватигалузьводнихресурсіввисококваліфікованими кадрами;
  - створюватиналежніумовитасприятиорганізаційномурозвитку мережітериторіальнихдержавних,громадських,колективнихіприватних воднихорганізаційна всіхрівнях управління;
  - створюватиікорегуватизаконодавчо-нормативнеполеводних відносинусередині країні та за її межами;
  - управлятидіяльністюдержавнихпідприємств,організаційіустанову сфері водногогосподарства,які непередані уприватнувласність;

—розробляти і реалізовувати державні цільові, міждержавні і регіональні водні програми;

—забезпечувати виконання найважливіших суспільно-виробничих питань з водних ресурсами.

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів має здійснюватися за басейновим принципом. Це зумовлено тим, що, по-перше, постійно зростає роль водного фактору, від якого залежать розвиток та розміщення об'єктів виробництва на території річкового басейну; по-друге, в межах басейну замикаються кругообіги речовин і саме водні об'єкти найчастіше є шляхами поширення, забруднюючих речовин і їх акумуляції.

Басейнове управління має базуватися на таких принципах, як:

—пріоритетність екологічної безпеки природокористування, узгодженість і збалансованість екологічної політики суб'єктів водокористування і водогосподарської діяльності;

—економічна цілісність басейнового водогосподарського комплексу, самодостатність та самокупність водогосподарської і водоохоронної діяльності;

—забезпечення взаємодії територіальних та галузевих суб'єктів управління водним господарством на основі програмно-цільового методу;

—стандартизація процедур і процесів басейнового управління і посилення відповідальності всіх суб'єктів водокористування і водогосподарської діяльності за стан водного басейну і якість водних ресурсів;

—інформаційне та наукове забезпечення управлінських рішень, участь громадськості в рішенні водогосподарських і екологічних проблем басейну. Застосування басейнового принципу дає змогу підвищити ефективність державного управління в сфері використання і охорони водних об'єктів у межах їх водозабірних басейнів, максимально повно враховувати екологічні інтереси відповідних територій та водокористувачів.

Басейновий принцип управління в сфері використання і охорони вод, відтворення водних ресурсів передбачено Водним кодексом України (частина перша ст. 13) [8].

Законодавча та нормативна база управління у галузі охорони та використання водних ресурсів в Україні:

- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Водний кодекс України від 6 червня 1995 року №213/95-ВР;
- Закон України від 4 жовтня 2016 року №1641-8 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 № 336 «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 №758 «Про затвердженню Порядку здійснення державного моніторингу вод»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.2019 № 379 «Деякі

питання використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державних інвестиційних проектів у сфері управління водними ресурсами»;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017 № 25 «Про виділення суббасейнів та водогосподірських ділянок у межах встановлених районів річкових басейнів»;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017 № 23 «Про затвердження типового положення про басейнові ради», який зареєстровано у Мінюсті 17 лютого 2017 р. за № 231/30099;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017 №26 «Про затвердження порядку розроблених водогосподарських балансів», який зареєстровано у Мінюсті 17 лютого 2017 р. за № 231/30100;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.02.2017 № 45 «Перелік забруднюючих речовин для визначення хімічного стану масивів поверхневих і підземних вод та екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод»;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 03.03.2017 № 103 «Про затвердження меж районів річкових басейнів, суббасейнів та підземних вод»;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.01.2019 № 4 «Про затвердження методики визначення масивів поверхневих та підземних вод»;

- Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.01.2019 №5 «Про затвердження методики визначення масивів поверхневих вод до одного з класів екологічного та хімічного стану поверхневих вод, а також віднесення штучного аба істотно зміненого масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод» та інші нормативні акти.

Органи управління водними ресурсами:

- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України;
- Державне агентство водних ресурсів України;
- Мінохорони здоров'я України;
- басейнові ради (дорадчий орган);
- місцеві державні адміністрації;
- інші центральні та місцеві органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування.

Управлінська діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування реалізується в межах певних *функцій*, основними з яких є:

- розробка і реалізація державних, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

- здійснення державного обліку вод, ведення водного кадастру за розділом «Поверхневі води» в частині обліку поверхневих водних об'єктів та розділом «Водокористування»;

- видача дозволів на здійснення спеціального водокористування;
- нормування та лімітування водокористування;
- здійснення державного контролю за використанням і охороною вод
- здійснення державного моніторингу поверхневих вод;
- моніторинг меліоративного стану зрошуваних та осушуваних земель, а також ґрунтів у зонах впливу меліоративних систем;
- встановлення режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, затвердження правил їх експлуатації;
- здійснення паспортизації річок і джерел питного водопостачання.

Суб'єктами користування водними об'єктами є: органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють від імені українського народу прав власності на водні та інші природні ресурси, підприємства, установи, організації громадян України, а також іноземні юридичні фізичні особи та особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають у них зворотні води або користуються водними об'єктами.

Суб'єкти права водокористування можуть бути первинними і вторинними водокористувачами.

Об'єктами права водокористування є суводи (водні об'єкти) на території України. Це:

- а) поверхневі води; природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки);
- б) штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;
- в) внутрішні морські води та територіальне море. Всі вони становлять єдиний водний фонд країни.

Залежно від територіального рівня регулювання водних відносин водним об'єктам надається статус загальнодержавного чи місцевого значення.

Доводних об'єктів загальнодержавного значення належать:

- внутрішні морські води територіального моря;
- підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються в межах однієї області, а також їх притоки;
- водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

Доводних об'єктів місцевого значення належать:

- поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;
- підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Порядок надання водних об'єктів у користування здійснюється відповідно до водного законодавства, яке виділяє загальне та спеціальне водокористування.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопійтварин, забір води з водних об'єктів без застосування

спорудаботехнічнихпристроївтазкриниць)безоплатно,безнадання відповіднихдозволів.

Спеціальневодокористування—цезабірводизводнихоб'єктівіз застосуванням спорудаботехнічнихпристроїв та скиданняв них стічних вод.

Спеціальневодокористуваннятакористуванняводнимиоб'єктамидля лікувальних,курортнихіоздоровчихцілей.Дляцьоговикористовуютьсаяк поверхневі,такіпідземнімінеральніводи,щомаютьприроднілікувальні властивості.Переліководнихоб'єктів,віднесенихдокатегоріїлікувальних,із зазначеннямзапасівводтаїхлікувальнихвластивостей,атакожінших сприятливихдлялікуванняпрофілактикиумов,затверджуєтьсяКабінетом МіністрівУкраїнизаподаннямМОЗУкраїни,МіндовкілляіДержавного агентстваводнихресурсів України.Водніоб'єкти,щовключенідо зазначеногопереліку,можутьвикористовуватисявиключноулікувальнихі оздоровчихцілях.

Окремимвидомводокористуванняєскиданнястічнихводуводні об'єкти.Такескиданнядозволяєтьсялишезаумовинааявностінормативів граничнодопустимихконцентраційтавстановленихнормативівгранично допустимогоскиданнязабруднюючихречовин.

НаМіндовкілляУкраїнипокладаєтьсяздійсненнякомплексного управліннягалузіохорониводнихресурсів,проведенняєдиноїнауково-технічноїполітикізпитаньвикористанняіохорониводтавідтворення воднихресурсів,координаціядіяльностіміністерствтаіншихцентральных органіввиконавчоївлади,підприємств,установтаорганізаційуційгалузі,атакожзд ійсненняіншихфункцій,пов'язанихізрегулюваннямдіяльностівсферівикористанняіохорониводтавідтворенняводнихресурсів. КомпетенціяМіндовкілляУкраїнивданійгалузіуправліннявизначається Водним кодексом України(ст. 15)та Положенням процеміністерство[9].

До місіїДержавногоагентства водних ресурсівУкраїни належить державне управлінняв галузі водного господарства,реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства[10].

Основні завдання Держводагентства у сфері реалізації державної політики у водному секторі:

- розробка планів управління річковими басейнами з метою досягнення/підтримання «доброго» екологічного стану вод;
- забезпечення задоволення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах;
- здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;
- утворення басейнових рад;
- здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод і ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь;
- здійснення державного моніторингу поверхневих вод;

- моніторинг меліоративного стану зрошуваних та осушуваних земель, а також ґрунтів у зонах впливу меліоративних систем;
- встановлення режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, затвердження правил їх експлуатації;
- забезпечення проектування, будівництва і реконструкції систем захисту від шкідливої дії вод, групових і локальних водопроводів, систем водопостачання та каналізації у сільській місцевості, гідротехнічних споруд і каналів, меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури;
- ведення державного водного кадастру за розділом «Поверхневі води» в частині обліку поверхневих водних об'єктів та розділом «Водокористування»;
- ведення державного обліку водокористування;
- аналіз звітів водокористувачів щодо використання водних ресурсів;
- затвердження водогосподарських балансів;
- здійснення паспортизації річок і джерел питного водопостачання;
- видача, анулювання, переоформлення дозволів на проведення робіт на землях водного фонду;
- видача та анулювання дозволів на спеціальне водокористування;
- погодження договорів оренди та паспортів водних об'єктів;
- здійснення міжнародного співробітництва на транскордонних водотоках;
- розроблення пропозицій щодо визначення пріоритетів розвитку водного сектору.

Компетенція

Держводагентства України визначається Водним кодексом України (ст. 16) та Положенням про це агентство.

Басейнові ради в Україні створено на основі принципів Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року, Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики та з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними.

Басейнова рада, що утворюється Держводагентством, є консультативно-дорадчим органом у межах території річкового басейну.

Рішення басейнової ради враховуються під час розроблення та виконання плану управління річковим басейном, реалізації заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Основними завданнями басейнової ради є:

- вироблення пропозицій та забезпечення узгодження інтересів підприємств, установ та організацій у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у межах басейну;
- сприяння забезпеченню інтегрованого управління водними ресурсами у

межах території річкового басейну;

- забезпечення узгодження інтересів та координації дій заінтересованих сторін щодо управління водними ресурсами на території річкового басейну;
- сприяння співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, міжнародних організацій та експертів (за згодою) у забезпеченні досягнення «доброго» екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, «доброго» хімічного та кількісного стану масивів підземних вод, а також «доброго» екологічного потенціалу штучних та істотно змінених масивів поверхневих вод у межах території річкового басейну;
- надання пропозицій до проекту плану управління річковим басейном;
- сприяння виконанню плану управління річковим басейном, державних, цільових, галузевих, міждержавних, регіональних і місцевих екологічних програм і проектів, що стосуються річкового басейну;
- сприяння розробленню та реалізації програм і проектів технічної допомоги, залученню інвестицій для виконання заходів, спрямованих на покращення екологічного стану річкового басейну;
- оцінка виконання плану управління річковим басейном.

Державні, міждержавні та регіональні програми використання охорони вод відтворення водних ресурсів розробляються з метою здійснення цілеспрямованої ефективною діяльності щодо задоволення потреб населення і галузей економіки у воді, збереження, раціонального використання охорони вод, запобігання їх шкідливій дії. Зазначені програми розробляються на основі даних державного обліку вод, водного кадастру, схем використання охорони вод відтворення водних ресурсів тощо.

Державний облік вод та державний водний кадастр мають своїм завданням встановлення відомостей про кількість якості вод, а також даних про водокористування (про забір та використання вод, скидання зворотних вод та забруднюючих речовин, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, а також діючих систем очищення стічних вод та їх ефективність тощо). На основі цих відомостей здійснюється розподіл вод між водокористувачами та розробляються заходи щодо раціонального використання охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Державний облік та аналіз стану водокористування здійснюється шляхом подання водокористувачами звітів про водокористування до державних органів водного господарства за встановленою формою.

Форма звітів про водокористування, порядок їх заповнення та періодичність подання затверджуються Держкомстатом України за поданням Держводагентством України та погодженням з Міндовкілля України.

Державний облік поверхневих та підземних вод здійснюється Міндовкілля України шляхом спостережень за їх кількісними і якісними характеристиками.

Державний водний кадастр складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів. Він містить систематизований звіт відомостей про: поверхневі,

підземні, внутрішні морські водитериторіальне море; обсяги, режим, якості використання вод (водних об'єктів); водокористувачів (крім вторинних). До Державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скидання зворотних вод.

Державний водний кадастр ведеться Міндовкілля України та Держводагентством України в порядку, що визначений Водним кодексом України (ст. 28) та Порядком ведення державного водного кадастру [11].

Державний моніторинг вод здійснюється з метою забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

До об'єктів державного моніторингу вод належать: природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки), канали та інші водні об'єкти: підземні водитаджерела; внутрішні морські водитериторіальне море; виключна (морська) економічна зона; джерела забруднення вод, включаючи зворотні води, аварійні скидання рідких продуктів відходів, втрати продуктів матеріалів при видобуванні корисних копалин у межах акваторій поверхневих вод, внутрішніх морських вод, територіального моря і виключної (морської) зони України та фільтрацію забруднюючих речовин з технологічних водойм та сховищ, масовий розвиток синьо-зелених водоростей; надходження шкідливих речовин з донних відкладів (вторинне забруднення) та інші джерела забруднення, щодо яких можуть здійснюватися спостереження.

Державний моніторинг вод є складовою державної системи моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється в порядку, що визначається Водним кодексом України (ст. 21), Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 758 «Про затвердженню Порядку здійснення державного моніторингу вод» [12].

Відповідно до [Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру»](#), [Водного кодексу України](#), [Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»](#) та [Положення про Державне агентство водних ресурсів України](#), Державне агентство водних ресурсів України здійснює видачу (відмова у видачі, анулювання) дозволу на спеціальне водокористування.

Дозвіл на спеціальне використання водних ресурсів — це офіційний документ, що засвідчує право фізичних та юридичних осіб на забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод.

Видача дозволів на спеціальне використання водних ресурсів має на меті визначення екологічно допустимих меж водокористування на певних

водних об'єктах, запобігання безконтрольному, необґрунтованому використанню води процесів виробничої та іншої господарської діяльності.

Дозволи видаються на підставі заяви юридичної або фізичної особи з обґрунтуванням потреби у воді.

Видача дозволів погоджується:

- у разі використання підземних вод - з Держгеонадрами;
- у разі використання водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, - з МОЗ.

Нормування та лімітування водокористування здійснюються з метою визначення критеріїв оцінки екологічно допустимого впливу на водні об'єкти виробничої та іншої господарської діяльності та встановлення обсягів водокористування з врахуванням наявного потенціалу водних ресурсів на відповідних територіях.

Система нормативів у галузі використання і охорони води та відтворення водних ресурсів складається з:

1) нормативів екологічної безпеки водокористування, а саме: гранично допустимих концентрацій речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення; гранично допустимих концентрацій речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства; допустимих концентрацій радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

2) екологічних нормативів якості вод у водних об'єктах, які містять науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показників якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні). Вони встановлюються для оцінки екологічного благополуччя водних об'єктів та визначення комплексу водоохоронних заходів. Ці нормативи розробляються і затверджуються Міндовкілля України і МОЗ України;

3) нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, що встановлюються з метою поетапного досягнення екологічного нормативу якості вод у водних об'єктах. Порядок розробки та затвердження цих нормативів та перелік забруднюючих речовин, що нормуються, встановлюється Кабінетом Міністрів України;

4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти (нормативи гранично допустимих концентрацій речовин у стічних водах, що утворюються в процесі виробництва одного виду продукції при використанні однієї її технічної сировини), встановлюються для оцінки екологічної безпеки виробництва. Вони розробляються і затверджуються відповідними центральними органами виконавчої влади за погодженням з Міндовкілля України;

5) технологічні нормативи використання води, а саме: поточні технологічні нормативи використання води — для існуючого рівня

технологій; перспективні технологічні нормативи використання води—з урахуванням досягнень нарівні передових світових технологій. Розробката затвердження цих нормативів

покладається на відповідні міністерства та інші центральні органи виконавчої влади за погодженням з Міндовкілля України.

Державний контроль у галузі використання та охорони вод має своїм завданням забезпечення додержання усіма юридичними фізичними особами вимог водного законодавства. Він здійснюється Кабінетом Міністрів України, Державною екологічною інспекцією, підпорядкованою Міндовкілля, державними органами водного господарства, іншими спеціально уповноваженими державними органами відповідно до законодавства.

Так, Міндовкілля України здійснює відповідно до законодавства державний контроль за додержанням норм і правил у сфері використання та охорони поверхневих вод, підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод територіального моря [9].

Держводагентство України здійснює державний контроль за додержанням режиму роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем каналів, використання прибережних захисних смуг, достовірністю державного обліку водокористування, технічним станом гідротехнічних споруд, які належать підприємствам, установам, організаціям, що перебувають у сфері його управління [10].

МОЗ України здійснює нагляд за санітарно-гігієнічним станом водних об'єктів, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

Склад правопорушень водного законодавства визначені статтями Водного кодексу України, а також Карного кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Умовно їх можна поділити на три групи:

- порушення права державної власності на води;
- забруднення, засмічення та виснаження вод, невиконання заходів щодо запобігання шкідливій дії вод;
- недотримання умов та вимог щодо водокористування, пошкодження водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації.

Особи, винні у порушенні вимог водного законодавства, притягуються до дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Для України впровадження законодавства ЄС в галузі довілля регламентується 29 джерелами права (Директивами та Регламентами) ЄС у цій сфері.

Всекторі «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище» впершу чергу впроваджуються шість Директив [13]:

Водна Рамкова Директива

Повна назва: Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики (надалі ВРД). ВРД закріплює райони річкових басейнів, визначені невідповідно до адміністративних чи політичних кордонів, а згідно з межами річкового басейну як природного гідрографічного цілісного об'єкту. Управління кожним виділеним річковим басейном здійснюється на основі Плану управління річковим басейном, який повинен містити аналіз стану басейну та чіткі механізми (програму заходів) для досягнення встановлених термінів цілей, визначених для цього басейну. Довідома: в межах території України виділено дев'ять районів річкових басейнів: Вісли (Західного Бугу та Сану), Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дону, річок Причорномор'я, річок Приазов'я та річок Криму. ВРД забезпечує законодавчу базу для досягнення доброго статусу водних об'єктів, як поверхневих, так і підземних. Для поверхневих вод добрий статус визначається добрим екологічним та хімічним статусом. Екологічний статус визначається, насамперед, за станом біологічних елементів (риба, донні безхребетні, водна флора). Екологічний статус водного об'єкту оцінюється за п'ятьма класами. Хімічний статус визначається за вмістом пріоритетних забруднювальних речовин. До них входять важкі метали (кадмій, свинець, нікель, ртуть) та органічні речовини, які токсичні для живих організмів. Всього допереліку пріоритетних речовин наданий час віднесено 50 забруднювальних речовин: 33 — Директивою 2008/105/ЄС про екологічні стандарти у сфері водної політики 2 та 15 — Директивою 2013/39/ЄС 3, яка вносить зміни до ВРД та Директиви 2008/105/ЄС про пріоритетні речовини. Хімічний статус оцінюється лише за двома класами — добрий та поганий. Для підземних вод добрий статус визначається як добрий хімічний так і кількісний статус.

Паводкова Директива

Повна назва: Директива 2007/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року про оцінку і управління ризиками затоплення. Директива вимагає від держав — членів проведення попередньої оцінки ризиків затоплення для визначення річкових басейнів та пов'язаних з ними прибережних районів, для яких такий ризик існує. В цю попередню оцінку обов'язково входить опис затоплень, що відбулися в минулому і щодо яких існує ймовірність їх повторення, а також історичні карти затоплень. Далі для цих територій необхідно розробити два види карт: — карти загроз (зон) затоплення: охоплюють території, які можуть затоплюватися з різними рівнями ймовірності, наприклад, при паводках 1%, 5% чи 20% забезпеченості. Наних треба позначити площу та глибину затоплення (див. Рис. 3); — карти

ризиків затоплення: на них треба вказати населені пункти та господарську соціальну інфраструктуру в зоні потенційного впливу затоплення. На основі карт необхідно розробити Плани управління ризиками затоплення, які включатимуть усі аспекти управління ризиками затоплення, зосередившись на попередженні, захисті та підготовці до пагоди, в тому числі, прогнозуванні затоплень і системи раннього попередження.

Рамкова Директива про морську стратегію

Повна назва: Директива 2008/56/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 17 червня 2008 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища.

Директива

спрямована на досягнення доброго екологічного статусу морських водних об'єктів ЄС до 2020 року та забезпечення захисту морських ресурсів. Вона закріплює європейські морські регіони на основі географічних та екологічних критеріїв. Кожна держава-член, яка співпрацює з іншими державами— членами та державами, які не входять до складу ЄС в межах морського регіону, повинна розробити стратегію щодо власних морських водних об'єктів.

Морські стратегії, які будуть розроблені кожною державою— членом, повинні містити детальну оцінку стану морського навколишнього середовища, визначення його «доброго екологічного статусу» на регіональному рівні та чіткі екологічні цілі і програми моніторингу. Кожна держава— член повинна розробити програму заходів відповідною оцінкою їх впливу на стан морського середовища.

Директива про очистку міських стічних вод

Повна назва: Директива Ради 91/271/ЄС від 21 травня 1991 року про очистку міських стічних вод. Директива стосується всіх агломерацій (населених пунктів та промислових об'єктів), де еквівалент населення перевищує 2000 е.н. Довідома: 1 е.н. (еквівалент чисельності населення)— це кількість розчиненого кисню, що витрачається на окислення органічних речовин у стічних водах, які надійшли від однієї людини. 1 ЕН=60г O₂ (за БСК₅)/добу. Директива вимагає наступного:

- первинне (механічне) очищення стоків агломерацій > 2000 е.н.;
- вторинне (механічне і біологічне) очищення стоків агломерацій > 2000 е.н.;
- третинне (додаткове очищення від поживних речовин) очищення стоків агломерацій > 10000 е.н. у випадку скиду в чутливі (уразливі) зони евтрофних водних об'єктів.

Також Директива ставить вимогу щодо отримання дозволів на всі скиди міських стічних вод, скиди харчової промисловості та промислових стоків до міських каналізаційних систем, вимагає проведення моніторингу

якості води як на очисних спорудах, так і приймальноного водотоку та контролю місць складування мулів його повторного використання, а також повторного використання очищених стічних вод.

Директива про питну воду

Повна назва: Директива Ради 98/83/ЄС від 3 листопада 1998 року про якість води, призначеної для споживання людиною. Директива спрямована на забезпечення захисту здоров'я людей від несприятливого впливу будь-якого забруднення води, призначеної для споживання людиною, гарантуючи, що така вода є безпечною та чистою. Директива встановлює необхідні стандарти для води, призначеної для споживання людиною. Загалом, 48 мікробіологічних та хімічних показників підпадає нормуванню у воді. Вимоги Директиви застосовуються до питної води з усіх систем

водопостачання, що обслуговують понад 50 осіб або поставляють більше 10 м^3 /добу, а також для питної води з цистерн, питної води в пляшках або контейнерах, води, що використовується в харчовій промисловості тощо.

Директива про нітрати

Повна назва: Директива Ради 91/676/ЄС від 12 грудня 1991 року про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел.

Директива спрямована на запобігання забрудненню підземних і поверхневих вод нітратами з сільськогосподарських джерел шляхом стимулювання застосування кодексів кращих методів ведення сільськогосподарських робіт. Директива нерозривно пов'язана з Водною Рамковою Директивою ЄС та є одним з ключових інструментів для запобігання забрудненню вод від сільськогосподарської діяльності. Виконання Директиви повинно здійснюватися у декілька етапів. Відповідно до Директиви, держави – члени ЄС мають:

- визначити поверхневі і підземні води, які піддаються забрудненню або для яких є ризик забруднення, на основі процедур та критеріїв, детально викладених у Директиві (зокрема, коли концентрація нітратів у підземних або поверхневих водах досягає 50 мг/дм^3 або коли поверхневі води є евтрофікованими або існує ризик евтрофікації);

- визначити уразливі зони для кожного водного об'єкту;
- розробити кодекс кращих методів ведення сільськогосподарських робіт для застосування аграріями на добровільній основі;
- розробити Плани дій для їх обов'язкового впровадження аграріями у зонах, уразливих до забруднення нітратами.

Ці плани повинні містити заходи з кодексів кращих методів ведення

сільськогосподарських робіт, а також додаткові заходи, перераховані у Додатку III до Директиви, метою яких є обмеження внесення в ґрунт мінеральних і органічних добрив, що містять азот, а також внесення в ґрунт органічних добрив;

- проводити національний моніторинг та звітність. Кожні чотири роки держави-члени ЄС мають звітувати щодо концентрацій нітратів у підземних та поверхневих водах; евтрофікації поверхневих вод; оцінки впливу Планів дій на якість водити методом ведення сільськогосподарських робіт; перегляду зон, уразливих до забруднення нітратами та відповідних програм дій.

Моніторинг і звітність здійснюється відповідно до Рішення 77/795/ЄЕС (змінене та доповнене Рішеннями 84/422/ЄЕС, 86/574/ЄЕС та 90/2/ЄЕС) щодо загальних процедур обміну інформацією.

Міжнародне законодавство включає в себе конвенції:

— Про доступ до інформації, участь громадськості в ухваленні рішень і доступ до правосуддя з питань довкілля (1998);

— Щодо оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (1991);

— Щодо транскордонних водотоків і міжнародних озер (1992);

— Щодо басейнів річок (Дунай (1987), Ельба (1990), Одер (1996), Рейн (1999));

— Барселонська (1976) зі змінами, доповненнями та протоколами;

— OSPAR (1992) зі змінами та доповненнями;

— Боннська Угода про співпрацю у боротьбі із забрудненням Північного моря нафтопродуктами та іншими шкідливими речовинами (1983);

— Гельсінська щодо Балтійського моря (1992)[14].

Питання до самопідготовки:

1. На яких законодавчих засадах здійснюється управління водними ресурсами?

2. Назвіть органи управління, сформулюйте цілі та завдання державного управління водними ресурсами.

3. В чому переваги басейнового принципу управління водними ресурсами?

4. Сформулюйте функції державного управління водними ресурсами.

5. Розкрийте роль басейнових рад у сфері використання та охорони вод.

6. Які Директиви ЄС в галузі охорони вод мають бути впроваджені Україною?

7. Які міжнародні конвенції щодо охорони вод містить в собі міжнародне законодавство?

ТЕМА 4: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

План семінарського заняття:

- поняття та мета управління в галузі використання та охорони земель;
- органи державного управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів;
- функції державного управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів;
- державний контроль за використанням та охороною земель;
- функції Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру;
- державний облік земель. Державний земельний кадастр.

Теоретична частина:

Державне управління у сфері використання та охорони земель — це організаційно-правова діяльність уповноважених органів влади щодо забезпечення раціонального використання земель власниками та користувачами земельних ділянок, а також іншими суб'єктами земельних правовідносин відповідно до вимог земельного законодавства України.

Сучасна мета управління земельними ресурсами повинна бути зорієнтована на максимум економічного ефекту при забезпеченні гарантованого соціального й екологічного рівня. Тому метою управління земельними ресурсами є створення і забезпечення функціонування системи цивілізованих земельних відносин і сталого землекористування, що дає можливість при забезпеченні досить високого рівня екологічних і соціальних умов життя, розвитку ефективної підприємницької, суспільної й іншої діяльності формувати умови збереження і відновлення властивостей навколишнього природного середовища [15].

Законодавча та нормативна база управління земельними ресурсами

- Земельний кодекс України;
- закони України «Про основи містобудування»;
- Закон України «Про планування та забудову територій»;
- Закон України «Про охорону земель»;
- Закон України «Про землеустрій»;
- Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»;
- Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру»
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. «Про затвердження Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-

економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель» та інші законодавчі та нормативні акти.

Суб'єктами управління в галузі використання та охорони земель є органи державної влади, уповноважені провадити відповідну організаційно-правову діяльність щодо забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони.

Суб'єкти управління поділяються на суб'єкти, що здійснюють державне, місцеве і внутрішньогосподарське управління.

До таких *органів* Земельний кодекс України [16] відносить:

Верховну Раду України, міські, районні, районні у містах, міські, селищні та сільські ради, Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів (на сьогоднішній день - Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, що має в своїй структурі відділ охорони земельних ресурсів), центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів (на сьогоднішній день - Міністерство аграрної політики та продовольства, що має в своїй структурі Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру), місцеві державні адміністрації.

У свою чергу, державне управління поділяється на загальне і відомче (галузеве) управління. Загальне державне управління здійснюється державними органами загальної і спеціальної компетенції і має територіальний (регіональний) характер. Воно поширюється на всі землі в межах визначеної території (України в цілому, області, адміністративні райони, міста) незалежно від категорії земель і суб'єктів права на земельну ділянку. Відомче (галузеве) управління землями, здійснюване міністерствами, комітетами, службами, будується за принципом підвідомчості підприємств, організацій, яким надані землі і не залежить від територіального розміщення земель. Місцеве управління здійснюється органами місцевого самоврядування і може мати як загальний, так і спеціальний характер. Внутрішньогосподарське управління землями здійснюють самі володільці і користувачі земельних ділянок. Управління земельними ресурсами має комплексний характер, оскільки зачіпає інтереси цілого ряду суб'єктів земельних відносин, що викликає необхідність застосування системного підходу до управління процесом використання й охорони земельних ресурсів, узлагодження організаційно-технологічних рішень з можливими еколого-економічними наслідками.

Оснoву процесів, які відбуваються у системі управління земельними ресурсами, складає безперервний інформаційний обмін. Засобом забезпечення цього обміну є землеустрій, земельний кадастр і моніторинг земель. Управління земельними ресурсами здійснюється у двох напрямках: безпосереднє й опосередковане. Перше пов'язане зі створенням конкретних форм і умов землекористування (земельних ділянок, інженерних споруд, поселень, виробничих і рекреаційних центрів, зміна стану земель) і носить дискретний характер. Друге створює рамки (межі) у використанні землі

шляхом створення нормативно-правової бази. Опосередковане управління, на відміну від безпосереднього, здійснюється постійно.

До функцій безпосереднього управління земельними ресурсами слід віднести такі етапи:

- збір і аналіз даних про об'єкт управління та керовані процеси: вивчення властивостей землі (польові обстеження, інвентаризація земель),
- ведення земельного кадастру (реєстрація, облік, оцінка) і моніторингу земель, створення і ведення геоінформаційних систем (ГІС);
- вироблення управлінського рішення: зонування земель, прогнозування, планування і проектування використання земель;
- реалізація управлінського рішення: державний перерозподіл земель (вилучення, надання земель), організація і фінансування заходів щодо зміни властивостей землі, облаштуваності й формування землекористувань, регулювання ринкового обороту земель, економічне стимулювання раціонального землекористування;
- контроль за функціонуванням сформованого процесу і його коректування: контроль за використанням земель і дотриманням земельного законодавства, вирішення земельних суперечок, пов'язаних з реалізацією управлінських рішень і функціонуванням сформованої системи організації використання земель.

Під функціями державного управління землями слід розуміти види (напрями) діяльності уповноважених органів державної влади щодо забезпечення організації раціонального та ефективного використання і охорони земель. Згідно з чинним земельним законодавством до функцій державного управління землями належать:

- моніторинг земель, планування використання земельних ресурсів,
- нормування та стандартизація у сфері використання та охорони земель,
- екологічна оцінка;
- землеустрій,
- ведення державного земельного кадастру,
- здійснення державної реєстрації прав на землю,
- здійснення державного контролю за використанням та охороною земель,
- створення і ведення геоінформаційних систем (ГІС);
- вироблення управлінського рішення: зонування земель, прогнозування, планування і проектування використання земель;
- реалізація управлінського рішення: державний перерозподіл земель (вилучення, надання земель), організація і фінансування заходів щодо зміни властивостей землі, облаштуваності й формування землекористувань,
- регулювання ринкового обороту земель, економічне стимулювання раціонального землекористування;
- контроль за функціонуванням сформованого процесу і його коректування:

- контроль за використанням земель і дотриманням земельного законодавства,

- вирішення земельних суперечок, пов'язаних з реалізацією управлінських рішень і функціонуванням сформованої системи організації використання земель.

Зазначені функції визначають зміст державного управління в галузі використання та охорони земель [15].

Охорона земель – система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровче-рекреаційного та історико-культурного призначення.

Основними завданнями щодо охорони земель, які покладені на територіальні органи земельних ресурсів, є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

До повноважень органів земельних ресурсів щодо охорони земель належить:

- обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;

- захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;

- захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;

- збереження природних водно-болотних угідь;

- попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;

- консервація деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Моніторинг земель як функція державного управління землями являє собою систему спостереження за станом земельного фонду з метою своєчасного виявлення його змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів. Залежно від охоплених спостереженнями територій моніторинг земель поділяється на такі види: національний (охоплює всю територію країни); регіональний (на територіях, що характеризуються єдністю фізико-географічних, екологічних та економічних умов); локальний (на територіях нижче регіонального рівня, до територій окремих земельних ділянок і елементарних структур ландшафтно-екологічних комплексів).

Моніторинг земель передбачає ведення систематичних спостережень за станом усіх земель, виявлення змін в їх стані, а також оцінки: стану використання угідь, полів, ділянок; процесів, пов'язаних із змінами родючості ґрунтів (розвиток водної і вітрової ерозії, втрата гумусу, погіршення структури ґрунту, заболочення і засолення), заростання сільськогосподарських угідь, забруднення земель пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та іншими токсичними речовинами; стану берегових ліній річок, морів, озер, заток, водосховищ, лиманів, гідротехнічних споруд; процесів, пов'язаних з утворенням ярів, зсувів, сельовими потоками, землетрусами, карстовими, криогенними та іншими явищами; стану земель населених пунктів, територій, зайнятих нафтогазодобувними об'єктами, очисними спорудами, гноєсховищами, складами пально-мастильних матеріалів, добрив, стоянками автотранспорту, захороненням токсичних промислових відходів і радіоактивних матеріалів, а також іншими промисловими об'єктами. Моніторинг здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Департамент землеустрою та охорони земель Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Планування використання та охорони земель як функція державного управління землями — це врегульована нормами права діяльність органів Державної влади та місцевого самоврядування щодо регулювання використання територій, яка полягає в розробці та затвердженні містобудівної документації, відповідно до якої здійснюється забудова та використання земель населених пунктів та прилеглих до них земель.

В Україні така діяльність регулюється Земельним кодексом, законами «Про основи містобудування», «Про планування та забудову територій». Планування територій на місцевому рівні є процесом розробки та затвердження генеральних планів населених пунктів, схем планування територій на місцевому рівні та іншої містобудівної документації (детального плану території, плану червоних ліній, проекту забудови території тощо). Планування територій на місцевому рівні здійснюється органами самоврядування відповідних населених пунктів, а в містах Києві та Севастополі — відповідними міськими державними адміністраціями, яким такі повноваження делеговані законом.

Важливим напрямом планування використання земель є їх природно-сільськогосподарське районування. Згідно зі ст. 179 ЗК України природно-сільськогосподарське районування земель це поділ території з урахуванням природних умов та агробіологічних вимог сільськогосподарських культур [16]. Тому використання й охорона сільськогосподарських угідь мають здійснюватися відповідно до природно-сільськогосподарського районування.

Порядок здійснення природно-сільськогосподарського районування визначений постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. «Про затвердження Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель». Відповідно до постанови, за результатами робіт з

районування (зонування) земель складаються відповідні схеми (карти), на яких відображаються такі дані: а) природно-сільськогосподарського — структура земельних (у тому числі сільськогосподарських) угідь, ґрунтовий покрив, його якісний стан, наявність особливо цінних, а також деградованих і малопродуктивних ґрунтів, класифікаційні показники придатності земель для вирощування сільськогосподарських культур тощо.

Нормування та стандартизація у сфері використання та охорони земель — функція державного управління земельними ресурсами, яка полягає у прийнятті та забезпеченні виконання суб'єктами земельних відносин вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель [17].

Згідно зі статтями 29—30 Закону України «Про охорону земель» стандартизація та нормування у сфері використання та охорони земель передбачає прийняття відповідними органами влади нормативних документів (терміни, поняття класифікації; методи, методики і засоби визначення складу та властивостей земель; вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналізу інформації про якість земель, прогнозування зміни родючості ґрунтів; вимоги щодо раціонального використання та охорони земель тощо) та стандартів [18].

Реалізація управлінських рішень, особливо при безпосередньому управлінні, здійснюється за допомогою директивних, правових, економічного методів. Нормативно-методична база сталого землекористування створюється за ієрархічним принципом і включає такі блоки:

- а) організаційно-методичні норми;
- б) еколого-технічні та еколого-технологічні норми;
- в) еколого-економічні та соціально-екологічні норми;
- г) ґрунтоохоронні норми.

Група організаційно-методичних нормативів включає основні загальні положення використання та охорони земель. Еколого-технічні та еколого-технологічні норми регулюють зони особливого режиму землекористування, обмеження на використання техніки, агротехнологій, агрохімікатів і пестицидів у різних галузях господарювання, наприклад, регламентація з екологічних позицій технології вирощування сільськогосподарських культурчи технологій окультурення ґрунтів тощо. Еколого-економічні та соціально-екологічні норми — це правила та вимоги до управління у галузі сталого землекористування, що спрямовані на досягнення екологічних нормативів. Наприклад, до цих норм можуть бути віднесені розрахунки та нормативи щодо розмірів платежів за використання земельних (ґрунтових) ресурсів з урахуванням їх екологічної та соціальної цінності, штрафні санкції за порушення екологічних вимог, правила врахування ґрунтоохоронної діяльності (при наданні кредитів, призначенні податкових пільг та ін.), правила стимулювання за виконання екологічних нормативів, правил та вимог. Комплекс ґрунтоохоронних норм може бути розподілений на три групи: нормативи та правила екологічної безпеки, екологічні норми (ЕН),

ресурсо-господарські нормативи і правила. Нормативи та правила екологічної безпеки встановлюють гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у ґрунтах. Ця група нормативів найбільш детально розроблена, хоча і має недоліки. До екологічних норм відносяться: екологічні нормативи і правила охорони ґрунтів і земельних ресурсів та екологічні нормативи антропогенного навантаження. Саме ця група норм є центральною у системі ґрунтоохоронних норм. До групи екологічних нормативів і правил охорони ґрунтів та земельних ресурсів належать нормативи екологічно безпечного зрошення і осушення земель, нормативи допустимого рівня втрати ґрунту тощо. Екологічні нормативи антропогенного навантаження з врахуванням екологічних норм такі:

- допустимі рівні навантаження на одиницю території;
- гранично допустимий питомий тиск ходових частин техніки на ґрунт;
- оптимальне співвідношення земельних угідь у різних регіонах;
- інтенсивність використання земель;
- гірничо-технічні, які регламентують проведення рекультивації земель.

У групу ресурсогосподарських нормативів та правил входять нормативи використання земельних ресурсів. Екологічні нормативи якісного стану ґрунтів (земель) охоплюють:

- нормативи обмежень у використанні земель;
- систему показників вмісту поживних речовин, гумусу, солей, біологічні, фізичні та фізико-хімічні властивості ґрунтів та ін.;
- нормативи збереження видового різноманіття ґрунтів;
- нормативи збереження стійкості ґрунтів;
- вимоги до збереження особливо цінних ґрунтів;
- правила вилучення земель з інтенсивного обробітку;
- правила відновлення якісного стану ґрунтів.

Нормативні документи в галузі охорони земель розробляються, затверджуються, перевіряються і переглядаються в порядку, встановленому Законом України «Про стандартизацію» [19]. Відповідно до закону, стандартизація являє собою діяльність, що полягає в установленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву. Мета стандартизації і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів полягає в забезпеченні екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про стандартизацію» суб'єктами стандартизації є: центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації;

рада стандартизації; технічні комітети стандартизації; інші суб'єкти, що займаються стандартизацією.

Землеустрій як функція державного управління земельними ресурсами являє собою сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на забезпечення встановлення меж: території адміністративно-територіальних утворень, меж: охоронних зон, місцевостей, меж дії обмежень прав на землю та меж земельних ділянок. Так, згідно зі ст. 184 Земельного кодексу України землеустрій передбачає: а) встановлення (відновлення) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань; б) розробку загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель; в) складання схем землеустрою, розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень; г) обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами; г) складання проектів упорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань та створення нових; д) складання проектів відведення земельних ділянок; є) встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок; є) підготовку документів, що посвідчують право власності або право користування землею; ж) складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін, упорядкування угідь, а також розроблення заходів щодо охорони земель; з) розроблення іншої землепорядної документації, пов'язаної з використанням та охороною земель; и) здійснення авторського нагляду за виконанням проектів з використання та охорони земель; і) проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідувань земель [16].

Таким чином, мета землеустрою має яскраво виражений земле-охоронний характер. Вона полягає у забезпеченні охорони земельних ресурсів у об'єкта навколишнього природного середовища, створення сприятливого екологічного середовища та формування раціональної системи використання земель як засобу виробництва та операційного базису для розселення людей та виробничої інфраструктури [15]. Здійснення землеустрою регулюється Земельним кодексом, законами України «Про землеустрій», «Про розмежування земель державної та комунальної власності» та деякими іншими правовими актами. Згідно зі ст. 5 Закону «Про землеустрій» об'єктами землеустрою є: територія України; території адміністративно-територіальних утворень або їх частин; території-землеволодінь та землекористувань чи окремі земельні ділянки. Законом також передбачене обов'язкове та добровільне здійснення землеустрою. Землеустрій обов'язково проводиться в разі: а) розробки документації із землеустрою щодо організації раціонального використання та охорони земель; б) встановлення та зміни меж об'єктів землеустрою, у тому числі визначення та встановлення в натурі (на місцевості) державного кордону України; в) надання, вилучення (викупу), відчуження земельних ділянок; г) встановлення в натурі (на місцевості) меж земель,

обмежених у використанні й обмежених (обтяжених) правами інших осіб (земельні сервітути); г) організації нових і впорядкування існуючих об'єктів землеустрою; д) виявлення порушених земель і земель, що зазнають впливу негативних процесів, та проведення заходів щодо їх відновлення чи консервації, рекультивації порушених земель, землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, ущільнення, забруднення промисловими відходами, радіоактивними і хімічними речовинами та інших видів деградації, консервації деградованих і малопродуктивних земель (ст. 20 Закону «Про землеустрій») [20]. В решті випадків землеустрій може здійснюватися за бажанням власників та користувачів земельних ділянок.

Державний земельний кадастр є функцією державного управління земельним фондом, за допомогою якого держава також здійснює вплив на процес забезпечення раціонального використання та охорони земельних ресурсів. У сучасних умовах земельний кадастр розглядається як система дій по обліку, опису та оцінці земель з метою отримання відомостей про землю для запровадження земельного оподаткування, раціонального використання та охорони земельних ресурсів країни.

Правові засади державного земельного кадастру визначені у статтях 193—204 Земельного кодексу України. Згідно з його ст. 194 призначенням державного земельного кадастру є забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою. За змістом державний земельний кадастр включає відомості й документи про правовий режим земель, їх розподіл серед землевласників і землекористувачів, у тому числі орендарів, за категоріями земель, а також дані про якісну характеристику земель та їх народногосподарську цінність. Дані земельного кадастру використовуються у процесі законодавчого регулювання земельних відносин, реалізації державою функцій державного управління земельним фондом, а також при вчиненні громадянами та юридичними особами дій щодо реалізації їх земельних прав та обов'язків [16].

Державний земельний кадастр ведеться Департаментом державного земельного кадастру, що входить до Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру Мінагрополітики України, територіальними органами Держгеокадастру. Ведення земельного кадастру здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Порядок ведення державного земельного кадастру встановлений Положенням про порядок ведення державного земельного кадастру, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 1993 р [21].

Облік земель за якістю охоплює всі категорії земель і містить: а) класифікацію всіх земель сільськогосподарського призначення за придатністю з виділенням особливо цінних земель; б) характеристику земель за товщиною гумусового горизонту, вмістом гумусу і рухомих поживних речовин, механічним складом ґрунтів, кривизною схилів, еродованістю, кам'янистістю, засоленістю, солонцюватістю, кислотністю, перезволоженістю, заболоченістю, забрудненням продуктами хімізації сільського господарства і техногенними факторами, зокрема, радіаційним забрудненням; в) характеристику культуртехнічного стану природних кормових угідь; г) лісотипологічну характеристику лісових угідь; ґ) класифікацію земель населених пунктів за функціональним призначенням; д) характеристику земель населених пунктів за інженерно-геологічними умовами, рівнем забезпеченості соціальною, інженерно-транспортною та природоохоронною інфраструктурою, об'єктами оздоровчою, рекреаційною та історико-культурного призначення.

Важливу роль в обліку земель за якістю відіграє бонітування ґрунтів, тобто поділ їх на групи за якістю, що визначається балами бонітету (за шкалою від 1 до 100 балів). Бонітування ґрунтів проводиться на основі даних про їх природні властивості, що мають сталий характер та істотно впливають на врожайність сільськогосподарських культур.

Економічна та нормативна грошова оцінка земель провадиться залежно від їх категорій. Так, оцінка сільськогосподарських угідь провадиться за їх продуктивністю, окупністю затрат і диференціальним доходом.

Важливою функцією державного управління земельними ресурсами є державна реєстрація прав на землю та іншу нерухомість. Державна реєстрація прав на землю являє собою офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав власності, користування, в тому числі права оренди землі, їх обмежень, земельних сервітутів тощо, що супроводжується внесенням даних про зареєстровані права до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обмежень. Ці функції здійснюються Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Надзвичайно важлива роль у проведенні державної земельної політики належить державному контролю за використанням та охороною земель. Його основне завдання полягає в забезпеченні додержання всіма суб'єктами земельних відносин — органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами — вимог земельного законодавства України. Саме завдяки державному контролю за використанням та охороною земель здійснюється моніторинг виконання положень чинного законодавства, забезпечується запобігання земельним правопорушенням, виявляються відхилення від норм чинного законодавства при використанні земельних ділянок громадянами та юридичними особами, а також видаються вказівки щодо усунення земельних правопорушень та за необхідності приймаються рішення щодо притягнення осіб, які допускають зазначені порушення, до юридичної відповідальності.

Згідно зі ст. 188 ЗК України державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель - центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Державний контроль за використанням та охороною земель в обсязі, визначеному законом, також здійснюється виконавчими органами сільських, селищних, міських рад. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад набувають установлених законом повноважень із здійснення державного контролю за використанням та охороною земель у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення такого контролю.

Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлений Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [22].

Законом передбачено, що державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України).

Державний контроль за використанням та охороною земель також здійснюють виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у межах повноважень, визначених законом, у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення такого контролю.

Державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Закон також розмежовує та закріплює компетенцію зазначених органів влади щодо здійснення земельного контролю.

Повноваження Міндовкілля України у сфері здійснення земельного контролю спрямовані на забезпечення додержання вимог законодавства України щодо охорони земель як об'єкта навколишнього природного середовища. Надані Міндовкілля України повноваження у сфері земельного контролю є доповненням та продовженням його повноважень щодо здійснення державного екологічного контролю. Як встановлено ст. 7 закону, до повноважень Міндовкілля у сфері державного контролю за додержанням вимог законодавства України про охорону земель належать:

а) здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель у частині:

- додержання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами вимог законодавства України про охорону земель;

- консервації деградованих і малопродуктивних земель;

- збереження водно-болотних угідь;

- виконання екологічних вимог при наданні у власність і користування, в тому числі в оренду, земельних ділянок;

- здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами;

- додержання встановленого законодавством України режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні;

- додержання вимог екологічної безпеки під час транспортування, зберігання, використання, знешкодження та захоронення хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, радіоактивних речовин та відходів;

- додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель;

- додержання вимог екологічної безпеки при розробленні нової техніки і технологій для обробки ґрунтів, а також під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів;

б) проведення лабораторного аналізу стану забруднення земель, у тому числі радіоактивного, в зонах безпосереднього впливу викидів і скидів підприємствами забруднюючих речовин, а також у разі виникнення аварій та надзвичайних ситуацій;

в) участь у розробці нормативно-правових актів у сфері охорони земель;

г) організація ліквідації екологічних наслідків аварій, залучення до цього підприємств, установ, організацій незалежно від підпорядкування та форм власності, а також громадян;

г) вирішення інших питань відповідно до закону.

Нарешті, Закон «Про державний контроль за використанням та охороною земель» визначає і повноваження Міністерства аграрної політики та продовольства України у даній сфері.

Згідно зі ст. 8 закону до повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства України належать:

- організація розроблення та впровадження загальнодержавних і регіональних програм із збереження, відтворення та охорони родючості ґрунтів;

- розроблення та впровадження ґрунтозахисних та екологічнобезпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;

- забезпечення спостереження за зміною показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення;

- проведення моніторингу родючості ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечення формування національного, регіонального та місцевих інформаційних банків даних про стан ґрунтів земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечення ведення балансу потреби і надходження пестицидів та агрохімікатів в Україну, погодження питань щодо їх ввезення;
- розроблення і сприяння впровадженню механізму економічного стимулювання застосування ґрунтозахисних технологій та підвищення родючості ґрунтів;
- ведення інформаційного банку даних про стан ґрунтів земель сільськогосподарського призначення[22].

Всі земельні правопорушення можна об'єднати в дві групи: земельно-правові порушення, позбавлені екологічного забарвлення і не пов'язані з заподіянням шкоди землі як складовій частині навколишнього природного середовища, і земельні правопорушення, вчинення яких пов'язане з заподіянням шкоди землі і які є одночасно екологічними правопорушеннями.

До суто земельних правопорушень, що порушують вимоги раціонального використання земель, законних інтересів і прав власників землі, землекористувачів, у тому числі орендарів, належать такі правопорушення, як: нераціональне використання сільськогосподарських земель; використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; невиконання обов'язків по приведенню земель у стан, придатний для використання їх за цільовим призначенням; самовільне захоплення земель і самовільне будівництво, не пов'язане з заподіянням шкоди землям; знищення межових знаків; порушення містобудівної документації при відводі земель; порушення термінів розгляду заяв про надання земельних ділянок та термінів повернення тимчасово займаних земель; систематичне невнесення плати за землю; перекручення даних державного земельного кадастру і приховування інформації про наявність земель запасу; приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, у тому числі радіаційної обстановки; відхилення або невчасне виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель щодо усунення порушень земельного законодавства.

До земельних правопорушень з екологічним забарвленням відносять: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими відходами та стічними водами; використання земель способами, що призводять до зниження родючості ґрунтів та погіршення екологічної обстановки; проектування, розміщення, будівництво і введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; невиконання обов'язкових заходів щодо поліпшення земель та охорони ґрунтів від водяної й вітрової ерозії, а також щодо запобігання іншим процесам, що погіршують стан земель; порушення встановленого природоохоронного режиму використання земель.

З метою раціонального використання земель, боротьби з деградацією та опустелюванням Україною разом зі світовим співтовариством було здійснено наступні кроки:

- у 2016 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням – НПД (розпорядження від 30.03.2016 № 271), який розрахований до 2025 року;

- у 2017 році Кабінет Міністрів України утворив Координаційну раду з питань боротьби з деградацією земель та опустелюванням (постанова від 18.01.2017 № 20);

- у цьому ж році Україна приєдналася до процесу встановлення добровільних національних завдань щодо досягнення нейтрального рівня деградації земель (далі – завдання щодо НРДЗ);

- у 2018 році Координаційною радою було схвалено встановлення в Україні завдання щодо НРДЗ за напрямом: «Підтримання вмісту органічної речовини (гумусу) у ґрунтах», а також допоміжних заходів за напрямками: «Відновлення і стале використання торфовищ» та «Відновлення зрошення і поліпшення еколого-меліоративного стану зрошуваних земель».

Відповідну інформацію надано Секретаріату Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням, та відображено у різних матеріалах системи ООН.

Питання для самопідготовки:

1. Сформулюйте мету управління земельними ресурсами.
2. Яким чином здійснюється пряме й опосередковане управління земельними ресурсами?
3. Назвіть органи управління земельними ресурсами та розкрийте їх функції.
4. Розкрийте роль земельного кадастру в управлінні земельними ресурсами.
5. Назвіть функції державного управління земельними ресурсами.
6. Які нормативи діють у сфері землекористування та охорони земель?
7. Назвіть суб'єкти державного контролю у сфері землекористування та охорони земель.
8. Які правопорушення земельних відносин в екологічній сфері Вам відомі?
9. Які заходи здійснено Україною з метою поліпшення стану земель?

ТЕМА 5: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ

План семінарського заняття:

- мета, методи та інструменти управління відходами;
- органи управління відходами;
- функції управління відходами;
- компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування при управлінні відходами;
- ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів та реєстру місць видалення відходів;
- державний облік і паспортизація відходів;
- євроінтеграційні зобов'язання України в секторі «Управління відходами та ресурсами»

Теоретична частина:

Метою управління відходами є поведження з ними, яке відповідає економічним, соціальним і екологічним нормам та вимогам, що визначені діючим законодавством.

Під управлінням відходами слід розуміти цілеспрямований вплив на діяльність людини, в процесі якої утворюються відходи, а також на діяльність щодо збору, використання, знешкодження, транспортування, розміщення відходів з метою покращення якості життя населення та зменшення забруднення природного середовища.

Управління відходами являє собою цілісну сукупність методів та інструментів управління, за допомогою яких організуються, регулюються та координуються процеси поведження з відходами, забезпечується належний рівень екологічної безпеки виробництва і споживання.

Як складова цілеспрямованого процесу досягнення та підтримки якості довкілля, управління відходами здійснюється за допомогою відповідних механізмів впливу.

Метод управління – це сукупність прийомів та способів впливу на об'єкт управління для досягнення поставленої мети, які за змістом поділяються на адміністративні, економічні та соціально-психологічні[23].

Адміністративні методи управління відходами становлять сукупність заходів юридичного впливу примусового характеру. Основною формою їх реалізації та застосування є розпорядництво і оперативне втручання в процес управління відходами з метою координації дій учасників управління щодо досягнення відповідних цілей. Ці методи відрізняються від інших методів управління відходами чіткою адресністю директив, обов'язковістю виконання розпоряджень та вказівок. Наслідком невиконання нормативно-правових

вимог щодо поводження з відходами являється покарання (заборона діяльності, штрафи тощо).

Економічні методи управління відходами є заходами непрямої дії, що визначають поведінку виробників відходів через вплив на їх економічні інтереси. Відмінністю економічних методів від адміністративних є те, що дії суб'єкта господарювання не скуті жорсткими стандартами поведінки. Обрана стратегія базується на аналізі власних витрат і результатів, проте зовнішні параметри (наприклад, ставки екологічного податку за розміщення відходів), що є об'єктами централізованого регулювання, жорстко фіксуються. Економічні методи забезпечують виробнику відходів досягнення мети управління на підставі вільного вибору альтернатив поводження з відходами.

Соціально-психологічні методи управління відходами – це способи впливу, які базуються на використанні об'єктивних закономірностей функціонування та розвитку суспільства, знань щодо особливостей характеру, своєрідності способу життя людини. Дані методи відрізняються від інших своєю мотиваційною спрямованістю. Формами їх реалізації є переконання, роз'яснення і популяризація цілей та змісту управління відходами, заохочення і стягнення, урахування психологічних особливостей характеру й орієнтації людини, особистий приклад тощо. За допомогою соціально-психологічних методів здійснюється напрацювання й підтримка певних переконань, духовних цінностей, моральної позиції, психологічного настрою людини щодо вирішення проблеми відходів.

Інструменти управління – це конкретні засоби досягнення мети управління. Отже, інструментами управління відходами можна вважати будь-які дії (важелі впливу), що спрямовані на вирішення завдань в сфері поводження з відходами. Зазвичай їх поділяють на адміністративні, економічні та інформаційні.

Вибір інструментів управління відходами здійснюється за принципами:

- ефективності (соціально-економічної доцільності переробки відходів);
- справедливості (обґрунтованому застосуванню каральних і стимулюючих заходів);
- здійсненності (наявності засобів і необхідного об'єму даних для обґрунтування, розрахунку і контролю над дотриманням вимог);
- гнучкості (здатності змінюватися залежно від економічних умов);
- стимулювання (орієнтування виробників на пошук природоохоронних рішень, як-то: технологій, матеріалів, інвестування в наукові розробки, що обмежують утворення відходів);
- соціально-політичної прийнятності (ступеня підтримки та згоди з боку різних верств суспільства на застосування інструмента управління).

Адміністративні інструменти управління відходами – це засоби прямого державного втручання в сферу поводження з відходами, що мають забезпечити дотримання норм екологічного законодавства через здійснення

функцій планування, контролю та регулювання. Їхніми відмінними особливостями є примусовість, чітке визначення програми дій (завдання, порядок та термін здійснення, необхідні ресурси, умови та обмеження), необхідність жорсткого дотримання нормативно-правових вимог щодо поводження з відходами.

Вітчизняна система екологічного законодавства, що стосується управління відходами, базується на конституційних засадах. Саме вони встановлюють основні принципи екологічно безпечного природокористування, правайобов'язки громадян, відповідні повноваження законодавчої та виконавчої гілок влади щодо охорони довкілля.

У сфері еколого-правового регулювання рамковим є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який заклав правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього середовища. Цим законом у законодавче поле введено дозвільний порядок захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів, встановлено плату за їх утворення та розміщення [3].

Статус базового закону, яким регулюється поводження з відходами, має Закон України «Про управління відходами». Крім того, управління відходами регулюється законами та нормативними актами:

- «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»,
- «Про поводження з радіоактивними відходами»,
- «Про металобрухт»,
- «Про житлово-комунальні послуги»,
- «Про хімічні джерела струму»,
- «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»,
- «Про місцеве самоврядування в Україні»,
- «Про стратегічну екологічну оцінку»,
- «Про оцінку впливу на довкілля»,
- Кодекс України про надра.

Постанови КМУ:

- «Про впорядкування контролю за трансграничним перевезенням відходів і їх утилізацією/видаленням»;
- «Про затвердження переліку окремих видів відходів як вторинної сировини»;
- «Про затвердження порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів»;
- Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових

дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України;

- Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів;

- Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану та інші.

Закон України «Про управління відходами» визначає:

- основні принципи та напрями державної політики в сфері поводження з відходами;

- правові, організаційні та економічні основи діяльності, пов'язаної з попередженням утворення відходів та з екологічно безпечним їх видаленням чи утилізацією;

- понятійну базу, гармонізовану до загальноєвропейської;

- права власності на відходи тощо.

Основні документи управління відходами:

- Державний стратегічний документ розвитку сфері поводження з відходами в Україні - Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р);

- покрокова деталізація виконання Стратегії управління відходами на державному рівні - Національний план управління відходами до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р).

Органи управління відходами:

- Кабінет Міністрів України;

- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України;

- Міністерство охорони здоров'я України;

- Міністерство розвитку громад та територій України;

- місцеві державні адміністрації (Департаменти екології обласних державних адміністрацій);

- органи місцевого самоврядування.

До функцій державного управління відходами відносяться:

- створення законодавчо-нормативної бази, що регламентує поводження з відходами;

- нормування утворення та розміщення відходів;

- стандартизація в сфері поводження з відходами, класифікація відходів;

- надання дозволів на утворення, розміщення, операції з відходами;

- державний облік відходів,

- паспортизація відходів, державна реєстрація відходів (реєстри об'єктів видалення відходів, об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів);

- моніторинг відходів;
- екоаудит відходів;
- ліцензування та дозвільний порядок діяльності поводження з небезпечними відходами й окремими видами відходів як вторинної сировини;
- цільові програми поводження з відходами (національні, регіональні та місцеві);
- державний контроль поводження з відходами;
- встановлення вимог до транскордонного перевезення відходів (зокрема Базельської конвенції);
- справляння екологічного податку за розміщення відходів;
- екологічна освіта та захист екологічних прав громадян тощо.

Нормування в сфері поводження з відходами – це визначення обмежень щодо утворення та розміщення відходів на рівні максимально допустимого впливу людини на навколишнє середовище, що забезпечує техногенно-екологічну безпеку та раціональне поводження з ресурсами.

Норматив утворення відходів – показник відходоутворення на одиницю продукції (сировини, енергії), виконання робіт і надання послуг, що регламентує їх кількісний та якісний склад.

Нормування утворення відходів пов'язано із загальною організацією виробничого процесу, нормуванням використання матеріально-сировинних ресурсів.

В якості екологічних показників нормативи утворення відходів спрямовані на зниження антропогенного навантаження на довкілля і відповідних ризиків, враховуючи довгострокові наслідки та їх пріоритети над короткостроковими.

Крім того, впровадження нормативів утворення відходів обумовлює можливість оцінки відходоємності технології і виявлення технічних, технологічних, організаційно-економічних передумов щодо більш економного використання виробничих ресурсів. Так, на підставі нормативів відходоутворення здійснюється кількісна порівняльна оцінка екологічності технології однакової продукції для різних підприємств. Відхилення нормативних показників утворення відходів від фактичних свідчить про наявні резерви підвищення ефективності використання ресурсів та можливість зниження антропогенних навантажень.

Нормативи утворення відходів розглядаються як засоби стимулювання впровадження прогресивних маловідходних технологій та регламентації кількісних характеристик відходів, що утворюються при виробництві одиниці продукції, за умови оптимального проведення процесу на певному рівні розвитку техніки і технології виробництва. Вони розробляються відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади,

підприємствами, установами та організаціями за погодженням із спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у сфері поводження з відходами.

Законом України «Про управління відходами» встановлюються такі нормативи:

- граничні показники утворення відходів у технологічних процесах (нормативно допустимі обсяги утворення відходів);
- питомі показники утворення відходів, використання та втрат сировини у технологічних процесах;
- норми надання послуги з управління побутовими відходами
- інші нормативи, передбачені законодавством [24].

Нормативутвореннявідходіввизначається технологічним регламентом на підставі питомих показників утворення відходів, якими є об'єми відходів конкретного виду, що утворюються при виробництві одиниці продукції. Для твердих побутових відходів, що утворюються на території даного району, питомим показником утворення є обсяг відходів, який утворюється на одну людину, що проживає в даному районі, працює на підприємстві, в установі, організації даного району.

Граничним показником утворення відходів є нормативно допустимий обсяг утворення відходів, а саме — максимальний обсяг відходів, що може утворитися в результаті технологічного процесу за умови дотримання встановленого технологічного регламенту.

Важливим інструментом державного регулювання відносин у сфері поводження з відходами є стандартизація – процес регулювання відносин, пов'язаних з діяльністю у цій сфері, визначення форм та загальних організаційно-технічних правил виконання всіх видів робіт із збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів [19].

Своюю загальною метою стандартизація відходів прагне підвищення екологічної безпеки виробничого комплексу і охорону навколишнього середовища. Стандарти розглядаються як засіб нормативного забезпечення потреб комплексного управління охороною довкілля та раціонального використання природних ресурсів, що дозволяє довести негативні впливи відходів до екологічно допустимих і економічно досяжних показників. Стандартизації підлягають поняття та терміни, що використовуються у сфері поводження з відходами, вимоги до класифікації відходів та їх паспортизації, способи визначення складу відходів та їх небезпеки, методи контролю за станом накопичувачів, вимоги щодо безпечного поводження з відходами, які забезпечують запобігання їх негативному впливу на навколишнє середовище та здоров'я людини, а також вимоги щодо відходів як вторинної сировини.

З 1.01.1998 р. на території України почали діяти стандарти серії ISO 14000 «Системи управління якістю навколишнього середовища», вимоги яких

поширюються на будь-які організації, органи, підприємства, розташовані в країні, незалежно від форм власності. Ці стандарти охоплюють й питання управління відходами в аспекті їх впливу на довкілля. Проблема управління відходами розглядається як складова системи управління якістю навколишнього середовища. В системі стандартів ISO 14000 показниками екологічності щодо відходів визначені такі:

- кількість відходів, утворених у розрахунку на одиницю продукції; - частка утилізації відходів;
- частка рециклінгу матеріалів;
- ефективність використання сировини тощо.

Це дозволяє визначити систему поводження з відходами як складову загальної системи управління якістю навколишнього середовища [24].

У системі діючих в Україні стандартів з охорони природи виділена окрема група стандартів, які забезпечують регламентацію загальних вимог, норм і правил щодо поводження з відходами. Національний комплекс стандартів «Поводження з відходами» включає такі нормативні документи:

- ДСТУ 4462.0.01:2005 Охорона природи. Поводження з відходами. Терміни та визначення понять.

Визначає національні терміни та основні поняття у сфері поводження з відходами, які гармонізовані з відповідними міжнародними нормативними документами (наприклад, Директивою Ради ЄС 77/442/ЄС по відходах, Директивою Ради ЄС 91/689/ЄС по небезпечних відходах, Базельською Конвенцією про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням тощо).

- ДСТУ 4462.0.02:2005 Охорона природи. Комплекс стандартів у сфері поводження з відходами. Загальні вимоги.

Встановлює загальні положення, завдання стандартизації у сфері поводження з відходами, визначає об'єкти стандартизації та класифікаційну структуру комплексу стандартів, містить основні вимоги до складу, структури та змісту комплексу стандартів щодо поводження з відходами на усіх стадіях життєвого циклу продукції, виконання робіт та надання послуг.

- ДСТУ 4462.3.01:2006 Охорона природи. Поводження з відходами. Порядок здійснення операцій.

Регламентує порядок і вимоги до операцій поводження з відходами, починаючи з моменту їх утворення, первинного обліку і паспортизації, збирання, перероблення, оброблення, перевезення, зберігання, знешкодження, утилізації, видалення й поховання, включаючи контроль за цими операціями й нагляд за місцями видалення.

- ДСТУ 4462.3.02:2006 Охорона природи. Поводження з відходами. Пакування, маркування і захоронення відходів. Правила перевезення відходів. Загальні технічні та організаційні вимоги.

Визначає правила та вимоги до пакування, маркування, перевезення та захоронення відходів і спрямований на забезпечення екологічної безпеки, відповідності здійснення зазначених операцій санітарному законодавству й запобігання надзвичайним ситуаціям.

- ДСТУ - Н 4462.5.01:2006 Охорона природи. Поводження з відходами. Визначення нормативів утворення відходів коксохімічного виробництва. Встановлює єдиний методичний підхід та процедури при нормуванні утворення відходів на коксохімічних підприємствах України в технологічних процесах коксохімічного виробництва.

Класифікація відходів — процес упорядкування даних про відходи, який охоплює ідентифікацію виду відходів відповідно до їхнього стану, складу і властивостей через номенклатурну назву, співвіднесення з певним процесом утворення і видом економічної діяльності та віднесення до будь-яких інших діючих систем групування чи переліків (забруднювачів, вторинних ресурсів, токсикантів і т. ін.), категорій речовин, матеріалів та інших об'єктів, а також до визначених видів перероблення, утилізації та видалення відходів.

Удосконалення державної системи статистичного обліку у сфері поводження з відходами здійснюється за допомогою Державного класифікатора відходів ДК 005-96, який створює передумови для вирішення широкого кола питань державного управління відходами та ресурсів використання на базі системи обліку та звітності, гармонізованої з міжнародними системами. Наразі закон України «Про управління відходами» говорить про створення Національного класифікатора відходів.

Інформація про відходи повинна давати підстави для прогнозування структури та обсягів утворення небезпечних відходів, планування їх видалення з економічної сфери таким чином, щоб це не ставило під загрозу і не піддавало небажаному ризику здоров'я людей, тваринний світ і навколишнє середовище;

- у напрямку ресурсозбереження облік відходів, які можна перетворити на вторинні матеріальні та енергетичні ресурси, спрямований на забезпечення раціонального споживання первинної сировини за рахунок регенерації, повторного використання та рециркулювання відходів;

- у напрямку структурної перебудови економіки статистична інформація про походження відходів повинна використовуватися для виявлення галузей діяльності та процесів, у яких вони утворюються, структури відходів стосовно стадій життєвого циклу продукції (послуг) та процесів їх утворення; це дає можливість визначити раціональну структуру видів економічної діяльності в Україні, що, з одного боку, має забезпечити найбільш ефективне використання її інтелектуального, промислового, природного потенціалу, а з іншого, зменшити утворення відходів за рахунок застосування мало- та безвідходних технологій;

- у напрямку розвитку економіки, її інтеграції в світові економічні процеси класифікатор повинен використовуватися для атестації виробництв та інших процесів, сертифікації продукції (послуг) та систем якості за вимогами міжнародних та європейських стандартів;

- у напрямку створення системи управління відходами класифікатор визначає об'єкти управління та основні функції системи управління відходами.

Державний облік відходів — це єдина державна система збирання, узагальнення, всебічного аналізу та зберігання відомостей про відходи під час їх утворення та здійснення операцій поводження з ними.

Державний облік відходів ґрунтується на даних спостережень за утворенням відходів та здійсненням операцій поводження з ними і включає ведення первинного обліку відходів та державної статистичної звітності про них; він здійснюється з метою уникнення неконтрольованого накопичення небезпечних, у тому числі радіоактивних, відходів та забезпечення оперативного контролю за їх місцезнаходженням, переміщенням, умовами їх зберігання та захоронення.

Державний облік відходів включає: паспортизацію та інвентаризацію відходів; ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення, утилізації відходів, реєстру місць видалення відходів та Державного реєстру радіоактивних відходів; ведення Державного кадастру сховищ радіоактивних відходів та переліку місць тимчасового зберігання радіоактивних відходів.

Паспортизація відходів передбачає складення і ведення паспортів відходів, паспортів місць видалення відходів, реєстрових карт об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів відповідно до державного КВ. Форма паспорта та порядок його заповнення визначений ДСТУ 2195-99 «Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, виклад і правила внесення змін». Цей стандарт установлює вимоги до складу, вмісту, правил та послідовності заповнення технічного паспорта відходів і внесення подальших змін. Вимоги стандарту поширюються на будь-які виявлені відходи виробництва і споживання (в тому числі на відходи, які раніше були накопичені на території України), а також на ті, утворення яких прогноуються за технологіями [26].

Інвентаризація відходів – комплекс разових організаційно-технічних заходів з виявлення, ідентифікації, опису і реєстрації відходів, обліку обсягів їх утворення, утилізації та видалення, а також виявлення та обстеження місць утворення відходів та об'єктів поводження з ними.

Реєстр об'єктів утворення, оброблення, утилізації відходів та реєстр видалення відходів ведеться з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про об'єкти утворення відходів, повного обліку та опису функціонуючих, закритих та законсервованих місць

видалення відходів, їх якісного і кількісного складу, здійснення контролю за впливом відходів на НПС та здоров'я людини.

У зазначених реєстрах визначаються номенклатура, обсяги утворення, кількісні та якісні характеристики відходів, інформація про поводження з ними. До реєстрів заносяться дані на підставі звітності виробників відходів, відомостей спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Реєстр місць видалення відходів, крім того, ведеться на підставі відповідних паспортів. Дані цього реєстру підлягають щорічному уточненню.

Правила ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів встановлені, зокрема, у Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затвердженому відповідною Постановою КМУ від 31.08.1998 р. На підставі реєстрів об'єктів утворення, обробки та утилізації відходів формуються державний та місцеві інформаційні банки даних об'єктів утворення, обробки та утилізації відходів [26].

Державному обліку та паспортизації в обов'язковому порядку підлягають всі відходи, що утворюються на території України. Державний облік та паспортизація відходів здійснюються у порядку, що встановлюється Постановою КМУ «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів» [28].

Відповідно до Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів, затвердженого постановою КМУ від 1.11.1999 р., такий облік ґрунтується на даних спостережень за утворенням відходів та здійсненням операцій поводження з ними і включає ведення первинного обліку відходів та державної статистичної звітності про них. Первинний облік відходів ведуть підприємства відповідно до типових форм первинної облікової документації (картки, журнали, анкети) з використанням відповідної нормативно-технічної, бухгалтерської та іншої документації. Зазначені відомості потім використовуються для заповнення форм державної статистичної звітності та ведення паспорта відходів.

До механізмів державного регулювання можна віднести також кадастри відходів — систематизовані сукупності відомостей про якісний та кількісний склад відходів, їх економічну та екологічну оцінку, джерела утворення, місця розміщення, господарське призначення, категорії потенційних користувачів.

Кадастри відходів служать основою для планування та інформаційного забезпечення використання відходів, загальному управлінню ними. В Україні ведеться Державний кадастр сховищ радіоактивних відходів - зведення систематизованих відомостей про об'єкти для зберігання чи захоронення радіоактивних відходів.

Моніторинг відходів – це система постійного спостереження за станом об'єкта управління (обсягами утворення, накопичення, утилізації, знешкодження відходів, складом відходів, об'єктами поводження з ними), відображення динаміки змін, що відбуваються в ньому, та прогноз розвитку ситуації.

До основних завдань моніторингу відходів, крім спостереження за показниками поводження з ними та одержання повної, достовірної, оперативної та якісної інформації, відносять:

- забезпечення аналітично-інформаційної підтримки прийняття рішень з управління сферою поводження з відходами;
- забезпечення оцінки стану об'єктів поводження з відходами і запобігання негативних впливів на довкілля та здоров'я населення;
- впровадження системи моніторингу полігонів відходів;
- забезпечення обґрунтованої оцінки екологічних ризиків щодо майбутньої експлуатації полігонів відходів та заходів з їх закриття і рекультивации.

Екоаудит відходів (екологічний аудит циклу управління відходами виробництва та споживання) є одним з видів екологічного аудиту - інструменту управління, що охоплює систематизовану, документально підтверджену та об'єктивну оцінку відповідності організаційної системи управління і функціонування виробничих процесів екологічним вимогам.

Екологічний аудит - це аналіз і визначення економічних наслідків екологічних витрат, тобто економічний аналіз діяльності підприємств, що здійснюють природоохоронні заходи, та економічної ефективності таких дій.

Правові засади проведення екологічного аудиту на підприємствах України, зокрема, аудиту відходів, визначаються Законом України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 р. № 768-IV.

Екологічний аудит (обстеження) здійснюється на замовлення суб'єктів господарської діяльності на добровільній основі, проводиться з ініціативи промислових підприємств і компаній, міжнародних фінансових організацій і приватних інвесторів для отримання об'єктивної оцінки екологічних аспектів діяльності підприємства при плануванні, виборі оптимальної стратегії розвитку, прийнятті рішень щодо передбачуваних інвестицій.

Метою екологічного аудиту є оцінка системи управління відходами (за всім циклом поводження з ними) у відповідності до вимог діючих нормативно-правових актів, технологічній документації, критеріям еколого-економічної ефективності та безпеки господарської діяльності. При здійсненні екологічного аудиту відходів аналізуються джерела та обсяги їх утворення, технології переробки, розміщення та характер видалення відходів, вартість відповідних заходів. Екоаудит відходів дозволяє виявити існуючі або потенційні проблеми, пов'язані з негативним впливом відходів

надовкілля, та розробити пропозиції щодо покращення еколого-економічної ситуації, наприклад, через впровадження маловідходних технологій або виробництво додаткової продукції з вторинної сировини.

Ліцензування діяльності в сфері поводження з відходами широко використовується в господарських відносинах і є засобом контролю з боку держави за якістю діяльності, що підлягає ліцензуванню, а також інструментом захисту інтересів населення.

Згідно законодавства про відходи деякі види діяльності у цій сфері допускається здійснювати тільки на підставі ліцензії – спеціального платного дозволу, що видається суб'єкту господарювання і закріплює за ним юридичне право на заняття окремими видами діяльності при заданих екологічних обмеженнях. Господарська діяльність з управління небезпечними відходами здійснюється суб'єктами господарювання на підставі ліцензії, що видається в порядку, встановленому [Законом України](#) "Про ліцензування видів господарської діяльності" від 2 березня 2015 року № 222-VIII, з урахуванням особливостей, визначених цим Законом, та відповідно до ліцензійних умов здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами [28].

До господарської діяльності з управління небезпечними відходами належить:

- 1) комплекс операцій із збирання та оброблення небезпечних відходів;
- 2) збирання та зберігання небезпечних відходів для подальшого їх експорту з метою їх оброблення або видалення.

Перелік небезпечних відходів та операцій поводження з ними, на які отримується ліцензія, із зазначенням кодів, наведених у [додатках VIII, IX](#) до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням.

Конкретні вимоги ліцензування діяльності у сфері поводження з відходами встановлюються постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 р. № 1372 «Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами».

Згідно статті 49 закону України «Про управління відходами», плани управління відходами розробляються на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також на рівні підприємств, організацій та установ.

Національний, регіональні та місцеві плани управління відходами розробляються на основі даних, отриманих у результаті статистичних спостережень, адміністративних даних центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також даних обліку та звітності, наданих підприємствами, установами, організаціями.

Проекти національного, регіональних та місцевих планів управління відходами підлягають стратегічній екологічній оцінці та після їх затвердження

оприлюднюються шляхом розміщення на офіційному веб-сайті органу, що їх затверджує.

Згідно Постанові Кабінету Міністрів України від 01.10.99 р. № 2034 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку і паспортизації відходів», паспортизація відходів передбачає складення і ведення наступних документів: паспортів відходів, паспортів місць видалення відходів, реєстрових карт об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів відповідно до державного класифікатора ДК 005-96 «Класифікатор відходів».

Технічний паспорт відходу містить дані про найменування, місце, умови і об'єми утворення кожного окремого виду відходів, його технічні, фізико-хімічні, технологічні, екологічні, економічні та інші показники, методи їх контролю, включаючи враховані фактори впливу, і про поля значень, а також відомості про існуючі та можливі технології переробки, зберігання, транспортування, утилізації або видалення цього відходу.

Реєстр - це перелік об'єктів по утворенню, обробці і утилізації відходів, що містить найменування і кодифікування даних об'єктів, а також загальні відомості про утворені, оброблені або утилізовані відходи. Реєстрові дані повинні щорічно обновлюватися.

Реєстр об'єктів утворення, оброблення, утилізації відходів та реєстр видалення відходів ведеться з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про об'єкти утворення відходів, повного обліку та опису функціонуючих, закритих та законсервованих місць видалення відходів, їх якісного і кількісного складу, здійснення контролю за впливом відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Реєстр місць видалення відходів, крім того, ведеться на підставі відповідних паспортів.

Правила ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів встановлені, зокрема, у Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затвердженому відповідною Постановою КМУ від 31.08.1998 р. На підставі реєстрів об'єктів утворення, обробки та утилізації відходів формуються державний та місцеві інформаційні банки даних об'єктів утворення, обробки та утилізації відходів[27].

Дані реєстрів підлягають щорічному уточненню.

Здійснення контролю за складанням і веденням реєстру об'єктів утворення відходів та реєстру місць видалення відходів здійснює Міндовкілля та місцеві державні адміністрації (Департаменти екології та природних ресурсів ОДА)

Реєстрова карта об'єкта утворення відходів містить: загальні дані про об'єкт; загальні дані про кількість утворених на об'єкті за звітний рік відходів по класах небезпеки для здоров'я людей; по кожному відходу, що лімітується, тобто повна його характеристика.

Реєстрова карта об'єкта обробки і утилізації відходів містить: загальні дані про об'єкт; узагальнені дані про діяльність по обробці і утилізації відходів за звітний рік, включаючи кількість оброблених або утилізованих відходів за рік по класах небезпеки; дані про кількість утворених при цьому вторинних відходів по класах небезпеки; опис технологічних процесів обробки/утилізації і загальні кількісні показники обробки відходів інших підприємств-виробників по класах небезпеки з вказівкою кількості утворених вторинних відходів; ідентифікаційні дані про всі оброблювані види відходів.

Паспортизації підлягають об'єкти довгострокового (більше 2 років) розміщення відходів. Паспорт складається за даними інвентаризації, на підставі всього комплексу наявної інформації, включаючи вихідні дані проектів, матеріали виробничої паспортизації відходів (що утворювалися і видалялися), дані карток і відомостей прибутково-видаткових документів, дані моніторингу і спеціальних робіт, відомості спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами, матеріали постійно діючих комісій із питань поводження з безхазяйними відходами при місцевих державних адміністраціях і органах місцевого самоврядування.

Євроінтеграційні зобов'язання України в секторі «Управління відходами та ресурсами» передбачають впровадження в національне законодавство, в першу чергу, таких законодавчих актів Європейського Союзу:

- Рамкова директива про відходи Директива 2008/98/ ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування окремих Директив (Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives);

- Директива Ради 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 року про полігонівідходів (Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste);

- Директива 2006/21/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 березня 2006 р. про управління відходами видобувної промисловості, та якою вносяться зміни до Директиви 2004/35/ЄС (Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the management of waste from extractive industries and amending Directive 2004/35/EC);

- Директива 2010/75/ЄС Європейського парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (комплексне запобігання та контроль забруднення) (Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control));

- Директива 2006/66/ ЄС Європейського парламенту та Ради від 6 вересня 2006 р. про батарейки і акумулятори та відпрацьовані батарейки і акумулятори (Directive 2006/66/ EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators and repealing Directive 91/157/EEC);

- Директива 2000/53/ЄС Європейського парламенту та Ради від 18 вересня 2000 про зняті з експлуатації транспортні засоби (Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles Commission Statements);

- Директиви 94/62/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 грудня 1994 р. про пакування та відходи пакування (European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste);

- Директива Ради 96/59 / ЄС від 16 вересня 1996 року про знешкодження поліхлорованих біфенілів і поліхлорованих терфенілів (ПХБ/ПХТ). (Council Directive 96/59/EC of 16 September 1996 on the disposal of polychlorinated biphenyls and polychlorinated terphenyls (PCB/PCT));

- Директиви 2012/19/ЄС Європейського парламенту та Ради від 4 липня 2012 р. про відходи електричного та електронного обладнання (WEEE) (Directive 2012/19/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment (WEEE));

- Директива 2011/65/EU Європейського парламенту та Ради від 8 червня 2011 р. про обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні (Directive 2011/65/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on the restriction of the use of certain hazardous substances in electrical and electronic equipment);

- Директива Ради 86/278/ ЄС від 12 червня 1986 року про охорону навколишнього середовища і, зокрема, ґрунту, коли осад стічних вод використовується у сільському господарстві (Council Directive 86/278/EEC of 12 June 1986 on the protection of the environment, and in particular of the soil, when sewage sludge is used in agriculture);

- Регламент (ЄС) No 1013/2006 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2006 року про перевезення відходів* (Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste).

Питання для самопідготовки:

1. Сформулюйте мету управління відходами.
2. Якими шляхами може здійснюватись управління відходами?
3. Які інструменти управління відходами Вам відомі?
4. Розкрийте сутність екологічного аудиту відходів.
5. Яка мета паспортизації відходів?
6. Які дані мають бути внесені в паспорт відходів?
7. Які органи управління ведуть реєстр відходів?
8. Яким чином здійснюється облік відходів?

9. Які законодавчі акти Європейського Союзу в сфері «Управління відходами та ресурсами» має впровадити Україна в своє національне законодавство?

ТЕМА 6: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИМ ФОНДОМ

План семінарського заняття:

- території та об'єкти природно-заповідного фонду України, основна функція заповідної зони;
- правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду;
- органи управління природно-заповідним фондом України;
- компетенції центрального органу державної влади в галузі управління природно-заповідним фондом України;
- компетенції органів місцевої державної влади та органів місцевого самоврядування в галузі управління природно-заповідним фондом України;
- Державний кадастр територій та об'єктів природного заповідного фонду, Державний кадастр тваринного світу та Державний кадастр рослинного світу;
- ведення Червоної та Зеленої книг України;
- євроінтеграційні зобов'язання України в секторі «Охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі)»

Теоретична частина:

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

До природно-заповідного фонду належать:

а) природні території та об'єкти — природні та біосферні заповідники, національні природні і регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

б) штучно створені об'єкти — ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва [30].

До складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (далі – ПЗФ) станом на 18.04.2022 р. входило 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 53 національних природних парків, 3102 заказники, 3388 пам'яток природи, 77 регіональних ландшафтних парків, 809 заповідних урочищ; а також низка штучних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва)-загалом 8246 територій та об'єктів площею 3,98 мільйона гектарів (6,8 відсотка

загальної площі країни) та 2 морських ботанічних заказника загальнодержавного значення: «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га., «Мале філофорне поле» - 38500 га.

Частка земель природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості держав - членів Європейського Союзу, де частка таких земель становить у середньому 21 відсоток площі держав - членів Європейського Союзу.

Основна функція заповідної зони – збереження в незайманому стані всього різноманіття природних комплексів та екосистем. З цієї точки зору особливу цінність становлять ділянки, на яких не позначився господарський вплив. Отож, до заповідної зони включають території, які охоронялись раніше (існуючі території та об'єкти ПЗФ), природні комплекси, що мало трансформовані антропогенними чинниками, ділянки з рідкісними видами та угрупованнями, що мають важливе наукове значення та придатні для натурних досліджень екосистем, території, що мають практичне значення для розвитку лісового, сільського, водного та інших галузей господарства (наприклад, високопродуктивні природні чи штучні ліси, цінні в генетико-селекційному відношенні фітоценози, природні екосистеми, які б сприяли збагаченню генофонду окультурених ландшафтів тощо). Оскільки важливою функцією заповідної зони є збереження генофонду, тобто рідкісних, реліктових та ендемічних видів флори і фауни, то до неї можуть включатися навіть природні комплекси з порушеними угрупованнями, в яких зростають (мешкають) рідкісні види [30].

Правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів та об'єктів визначає Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р., в якому знайшли закріплення форми власності на території та об'єкти природно-заповідного, фонду України, цілі його використання, права громадян із зазначених питань. Управління природно-заповідним фондом також регулюється Земельним кодексом України, Лісовим кодексом, Водним кодексом, Кодексом України про надра, Законами України "Про охорону атмосферного повітря", "Про тваринний світ", "Про рослинний світ", "Про мисливське господарство і полювання", та іншими актами законодавства України.

Території природних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю народу України. Регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні, зоологічні парки та парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть використовуватися в природоохоронних, науково-дослідних, освітньо-виховних, оздоровчих та інших рекреаційних цілях; для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Завданням законодавства про природно-заповідний фонд є регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів, управління в цій галузі.

У законодавстві передбачені основні засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які забезпечуються шляхом:

- а) встановлення заповідного режиму;
- б) організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів;
- в) проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;
- г) додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планової документації, земле- та лісовпорядкування, проведення екологічних експертиз;
- д) запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони;
- е) здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їх охорони та використання;
- є) встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів;
- ж) проведення широкого міжнародного співробітництва в цій сфері; з) проведення інших заходів [30].

Спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, а на місцях – місцеві органи влади.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України:

- забезпечує нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, у сфері раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного і рослинного світу, біологічного і ландшафтного різноманіття, охорони, захисту, використання та відтворення лісів, формування, збереження та використання екологічної мережі, біологічної та генетичної безпеки, охорони та раціонального використання земель з питань:
  - охорони, використання та відтворення тваринного і рослинного світу;

- ведення державного обліку і кадастру рослинного світу, ведення державного кадастру тваринного світу;
- ведення державного обліку чисельності об'єктів тваринного світу та обліку обсягів їх добування;
- встановлення екологічних нормативів, лімітів, норм використання об'єктів тваринного світу;
- спеціального використання об'єктів тваринного світу;
- реєстрації та утримання диких тварин, які вилучені з природного середовища з метою надання їм допомоги;
- реалізації об'єктів тваринного світу, конфіскованих або безоплатно вилучених внаслідок порушення вимог законодавства в частині ввезення в Україну та вивезення за її межі диких тварин та інших об'єктів тваринного світу;
- встановлення правил добування диких тварин, а також їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи у стані неволі;
- встановлення правил добування рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин для розведення в спеціально створених умовах, а також у науково-дослідних та інших цілях;
- регулювання заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин у разі виникнення або загрози виникнення епізоотій та в разі виникнення небезпечних ситуацій;
- використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності;
- створення регіональних центрів порятунку та реабілітації диких тварин, а також розміщення в них диких тварин і їх утримання;
- випалювання сухої рослинності або її залишків;
- встановлення лімітів спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення;
- використання природних рослинних ресурсів з науково-дослідною метою;
- затвердження переліків дикорослих видів рослин, поширення і чисельність яких підлягають регулюванню, а також порядку здійснення відповідних заходів щодо регулювання їх поширення і чисельності;
- збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної, харчової сировини з дикорослих рослин;
- загального використання і відтворення природних рослинних ресурсів;
- інтродукції та акліматизації рослин;
- ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного і рослинного світу, крім генетично модифікованих організмів;
- затвердження нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів, затвердження розрахункових лісосік;

- визначення природних рослинних угруповань, які підлягають занесенню до Зеленої книги України, затвердження переліків рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України;

- ведення Червоної та Зеленої книг України;

- створення, поповнення, зберігання, використання, відчуження та ведення державного обліку зоологічних і ботанічних колекцій, торгівлі ними, а також ввезення в Україну, пересилання та вивезення за її межі;

- затвердження переліків видів тварин, рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України, видів тварин, рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України;

- ведення державного обліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

- спеціального використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України;

- компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) та методики її розрахунку;

- проведення оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище;

- встановлення переліку земель, на яких застосовується обмеження щодо вирощування генетично модифікованих сортів рослин;

- визначення і занесення видів тварин, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні, та встановлення порядку їх охорони, використання і відтворення;

- затвердження типових конструкцій засобів перевезення диких тварин;

- визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів, природних лісів;

- забезпечення збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, формування національної екологічної мережі.

Державне управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду України здійснює Департамент природно-заповідного фонду та біорізноманіття Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. До складу департаменту входять відділи: координації діяльності об'єктів та установ природно-заповідного фонду та рекреаційної діяльності; кадастрів природно-заповідних територій, рослинного і тваринного світу; відділ

національної екомережі та ландшафтного планування; відділ збереження біологічного різноманіття та біобезпеки; сектор з питань спеціального використання природних ресурсів.

Управління заповідниками, національними та регіональними парками, ботанічними садами, зоологічними парками, дендрологічними парками, та парками-пам'ятками мистецтва загальнодержавного значення здійснюється спеціальними адміністраціями, до складу яких входять наукові підрозділи, служби охорони, господарського та іншого обслуговування. Іноді спеціальні адміністрації можуть створюватись для функціонування природно-заповідного об'єкту місцевого значення. У випадку, коли спеціальні адміністрації не створюються, управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду здійснюються тими установами і підприємствами, у віданні яких вони перебувають. В управлінні природно-заповідного фонду можуть брати участь об'єднання громадян. До організаційно-правових заходів охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду слід віднести також державний і громадський контроль за дотриманням установленого для них режиму. Державний контроль здійснюється Державною екологічною інспекцією та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Згідно зі ст.10 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (1992р.) громадяни України мають право на участь в обговоренні законодавчих актів з питань розвитку заповідної справи, у формуванні природно-заповідного фонду, в ознайомленні з територіями і об'єктами природно-заповідних територій та об'єктів [30].

Громадський контроль за станом природно-заповідного фонду може здійснюватися громадськими інспекторами, яких призначають:

- в громадських природоохоронних формуваннях їх первинними органами відповідно до статутів;
- при підрозділах Державної екологічної інспекції і головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій.

Громадські інспектори мають право:

- безперешкодно відвідувати об'єкти в будь-який час їх роботи за пред'явленням посвідчення ;
- отримувати інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерелом негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації;
- брати участь в рейдах, перевітках, які проводять підрозділи Державної екологічної інспекції [3].

Місцеві Ради народних депутатів та їх виконавчі органи не тільки сприяють охороні й зберіганню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а й виконанню завдань, покладених на них. У цьому важливу роль

відіграє також Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду, який є системою необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду.

Цей документ ведеться з метою оцінки складу та перспектив розвитку природно-заповідного фонду, стану територій та об'єктів, що входять до нього, організації їх охорони й ефективного використання, планування наукових досліджень, а також забезпечення державних органів зацікавлених підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для вирішення питань соціально-економічного розвитку, розміщення продуктивних сил та в інших цілях, передбачених законодавством України.

Також ведуться Державний кадастр тваринного світу та Державний кадастр рослинного світу.

Кадастри ведуться Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України за рахунок державного бюджету.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) охороняється як національне надбання щодо якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій. Розвиток системи природоохоронних територій є важливою передумовою для забезпечення сталого розвитку країни. Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 5 серпня 2020 року № 695, передбачено розширення площі ПЗФ до 15% від загальної території країни у 2027 році. Цей показник є дуже важливим екологічним і соціальним індикатором, підвищення якого сприяє підтриманню екологічного балансу екосистем та екологічній стабільності територій. Так, Конвенцією про охорону біологічного різноманіття, сторонами якої є 196 країни світу, серед яких і Україна, поставлено завдання створити систему природоохоронних територій на площі 17% суходолу та 10% морських акваторій.

Створення природоохоронних територій також передбачено іншими діючими в Україні міжнародними конвенціями і угодами, а саме:

- Конвенцією про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція, стаття 2),
- Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція, стаття 4),
- Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, стаття 2),
- Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всесвітню спадщину, стаття 5),

- Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція, стаття 4),
- Програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» для забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України передбачено збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення[31].

Однією з передумов вступу нової країни до Європейського Союзу є адаптація національного законодавства за напрямом співробітництва «Охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі)» до Директиви № 2009/147/ЄС про збереження диких птахів (далі – Пташина директива) та Директиви № 92/43/ЄС про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори (далі – Оселищна директива), якими зокрема передбачено створення та функціонування мережі природоохоронних територій NATURA 2000.

Питання для самопідготовки:

1. На яких нормативно-правових засадах здійснюється управління природно-заповідним фондом?
2. Які об'єкти складають природно-заповідний фонд? Хто є суб'єктом права власності на них?
3. Назвіть органи управління природно-заповідним фондом.
4. Розкрийте повноваження Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України при управлінні природно-заповідним фондом.
5. Який спеціальний підрозділ здійснює управління ПЗФ? Розкрийте його компетенції.
6. З якою метою ведеться кадастр територій і об'єктів природно-заповідного фонду?
7. Яка роль громадських інспекторів в управлінні об'єктами природно-заповідного фонду?

ТЕМА 7: СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР

Теоретична частина:

- поняття надр та корисних копалин. Державний фонд корисних копалин;
- органи управління у сфері використання та охорони надр;
- правові засади використання та охорони надр;
- умови надрокористування;
- компетенції центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр;
- повноваження місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері використання та охорони надр;
- система державного обліку надр. Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин та державний баланс запасів корисних копалин

Надра — частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і сягає глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Вони є виключно власністю народу України і надаються тільки в користування. Право власності на надра здійснюється через Верховну Раду України і місцеві Ради народних депутатів. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Надра є надзвичайно важливим об'єктом природи. Багатства надр складають матеріальну основу всієї індустрії України. Без мінеральної сировини не можливі розвиток енергетики, вугільної і хімічної промисловості, залізничного, автомобільного, повітряного, водного транспорту, виробництво мінеральних добрив, будівельних матеріалів, розвиток інших галузей народного господарства.

Як зазначено в ст. 5 Кодексу України про надра, родовища корисних копалин — це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання придатні для промислового використання.

Усі родовища корисних копалин становлять державний фонд цих копалин. За своїм значенням корисні копалини поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. До копалин загальнодержавного значення відносяться вугілля, нафта, руда, природний газ та інші. До копалин місцевого значення — пісок, глина, камінь, галька, вапно тощо.

Віднесення корисних копалин до загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Державної служби геології та надр України.

Управління у сфері охорони та використання надр здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України;
- Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр - Державна служба геології та надр України, підпорядкована Міндовкілля.

Найголовніші принципи раціонального використання і охорони надр:

1. Екологічна безпека як основна база при виборі способів і методів використання надр.

2. Турбота про інтереси майбутніх поколінь при здійсненні контролю за діяльністю надрокористувачів.

Для впровадження і контролю за дотриманням цих принципів, а також і відносин, що виникають у процесі роботи гірничих підприємств використовуються правові акти України:

- Конституція України;
- Кодекс України про надра № 132/94-вр від 27 липня 1994 року;
- [Земельний кодекс України](#) № 2768-III від 25 жовтня 2001 року;
- [Гірничий закон України](#) № 1127-XIV від 6 жовтня 1999 року;
- [Закон України](#) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» №2805-IX від 01.12.2022;
- [Закон України](#) "Про національну інфраструктуру геопросторових даних" № 554-IX від 13 квітня 2020 року;
- [Закон України](#) "Про нафту і газ» № 2665-III від 12 липня 2001 року;
- [Закон України](#) "Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» № 4650-VI від 12 квітня 2012 року;
- [Закон України](#) "Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» № 2545-VIII від 18 вересня 2018 року;
- [Закон України](#) "Про санкції" № 1644-VII від 14 серпня 2014 року;
- [Закон України](#) «Про державну таємницю» № 3855-XII від 21 січня 1994 року;
- Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” і т.д.

Гірничий Закон України визначає правові та організаційні засади проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту гірничих підприємств, установ та організацій [32].

Дія Гірничого Закону України поширюється на правовідносини у сфері діяльності гірничих підприємств, установ, організацій, гірничих об’єктів (далі – гірничі підприємства), що займаються розвідкою, розробкою, видобутком та переробкою корисних копалин і веденням гірничих робіт, будівництвом, ліквідацією або консервацією гірничих підприємств, науково-дослідною

роботою, ліквідацією аварій у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, незалежно від їх форми власності та підпорядкування, а також підприємства, установи, організації, громадян України, іноземних юридичних та фізичних осіб, осіб без громадянства. Об'єктами гірничих відносин є:

- геологічна розвідка корисних копалин;
- проектування, будівництво (реконструкція, технічне переоснащення), експлуатація, ліквідація або консервація гірничих підприємств;
- організація протиаварійного захисту гірничих підприємств;
- охорона праці, забезпечення безпеки та здоров'я людей в особливо небезпечних умовах.

Суб'єктами гірничих відносин є юридичні та фізичні особи України, іноземні юридичні та фізичні особи, особи без громадянства, які здійснюють геологічне вивчення родовищ корисних копалин, проектування, будівництво (реконструкцію), експлуатацію, ліквідацію аварій та ліквідацію або консервацію підприємств з видобутку та переробки корисних копалин, а також проводять гірничі роботи.

Надра надаються в користування для: геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, видобування корисних копалин, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, поховання шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод, створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санаторно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо), задоволення інших потреб.

Користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні та фізичні особи [32].

Користувачами надр не можуть бути:

1) юридичні особи, зареєстровані у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором;

2) юридичні особи, у яких:

- істотну участь має держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором;

- істотну участь мають юридичні особи, зареєстровані у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором;

- істотну участь мають або є кінцевими бенефіціарними власниками фізичні особи - громадяни та (або) резиденти держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором.

Користувач надр має право розпоряджатися, у тому числі продавати та передавати у користування резидентам та нерезидентам України, геологічну інформацію, створену (придбану) за власні кошти, з урахуванням вимог, встановлених законами України "[Про державну таємницю](#)" та "[Про санкції](#)".

[Закон України](#) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» № 2805-IX від 01.12.2022 говорить: «З метою безпосередньої реалізації права власності Українського народу на надра та для забезпечення економічних і соціальних інтересів громадян щодо прозорого використання та справедливого розподілу доходу від користування надрами громадяни України мають право на отримання відповідно до закону частини доходу державного бюджету від рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин".

Кодекс України про надра говорить, що надра надаються у строкове платне користування.

Спеціальний дозвіл на користування надрами надається на строк, визначений заявником, та становить:

від 3 до 20 років - на геологічне вивчення, у тому числі дослідно-промислому розробку, корисних копалин з подальшим видобуванням корисних копалин (промислому розробку родовищ), на видобування корисних копалин, на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод, отримання геотермальної енергії (теплової енергії надр), експлуатацію підземних споруд, пов'язану із запобіганням підтопленню навколишнього природного середовища внаслідок закриття шахт;

від 3 до 50 років - на створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади) (крім нафтогазоносних надр).

Строки користування нафтогазоносними надрами визначаються Законом України "Про нафту і газ".

Спеціальні дозволи на користування надрами, строк дії яких закінчився у період дії воєнного стану, та строки виконання робіт на ділянці надр, встановлені відповідними угодами про умови користування надрами, на період дії воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення або скасування вважаються продовженими автоматично без прийняття відповідного рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Кодекс України про надра, стаття 16, говорить, що спеціальний дозвіл на користування надрами надається за результатами аукціону (електронних торгів), а за наявності підстав, визначених частиною першою статті 16-2 цього Кодексу, або без проведення аукціону (електронних торгів).

Надання спеціального дозволу на користування надрами, продовження строку його дії, внесення змін до спеціального дозволу на користування надрами та до угоди про умови користування надрами здійснюються відповідним дозвільним органом: центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, а щодо ділянок надр, що містять корисні копалини місцевого значення на території Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим.

Аукціон (електронні торги) щодо продажу спеціального дозволу на користування надрами проводиться шляхом електронних торгів, що здійснюються за допомогою дворівневої автоматизованої інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує можливість створення, розміщення, оприлюднення та обміну інформацією і документами в електронній формі, які необхідні для проведення аукціону (електронних торгів), запобігання корупційним правопорушенням, та складається з бази даних системи аукціонів (електронних торгів) з продажу спеціальних дозволів на користування надрами та електронних майданчиків, які взаємодіють через інтерфейс програмування додатків, що надається як код з відкритим доступом та визначає функціональність системи. Порядок проведення аукціону (електронних торгів) з продажу спеціального дозволу на користування надрами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Спеціальний дозвіл на користування надрами надається у формі витягу із Державного реєстру спеціальних дозволів на користування надрами в електронній формі.

Спеціальний дозвіл на користування надрами, угода про умови користування надрами та додатки до неї підлягають внесенню до Державного реєстру спеціальних дозволів на користування надрами не пізніше п'яти робочих днів після підписання заявником відповідної угоди та за умови сплати ним плати (збору), якщо таку плату (збір) встановлено статтями 28, 34 або статтею 39 цього Кодексу.

Дія дозволу може бути зупинена Міндовкілля безпосередньо або за поданням органів МОЗ, державного гірничого нагляду, державного геологічного та екологічного контролю, органів місцевого самоврядування, державної податкової служби – у разі порушення надрокористувачем умов користування надрами, передбачених дозволом або відповідною угодою, порушення ним законодавства у сфері надрокористування та охорони навколишнього природного середовища, у разі наявності заборгованості з

плати за користування надрами та в інших передбачених випадках. У разі зупинення дії дозволу надрокористувач зобов'язаний зупинити проведення на наданій йому в користування ділянці надр робіт, передбачених у дозволі.

Кодекс України про надра, стаття 45, регламентує проведення державної експертизи та оцінки ресурсів та запасів корисних копалин[32].

Для визначення промислової цінності родовищ корисних копалин та їх запасів щодо кожної ділянки надр встановлюються кондиції на мінеральну сировину, що становлять сукупність вимог до якості і кількості корисних копалин, гірничо-геологічних та інших умов користування ділянками надр.

Кондиції на мінеральну сировину розробляються з урахуванням раціонального використання всіх корисних копалин, а також наявних у них цінних компонентів і підлягають державній експертизі, що здійснюється Державною комісією України по запасах корисних копалин або іншим уповноваженим підприємством, установою чи організацією, для визначення раціонального напрямку використання корисних копалин.

Під час здійснення державної експертизи та оцінки ресурсів та запасів корисних копалин за заявою користувача надрами можуть використовуватися Рамкова класифікація ООН для викопних енергетичних і мінеральних ресурсів (РКООН-2009), класифікація Комітету з міжнародних стандартів звітності по запасах твердих корисних копалин (CRIRSCO), Система управління вуглеводневими ресурсами (PRMS) та інші міжнародні стандарти.

Державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною здійснюються згідно Кодексу України про надра, статті 61.

Органи, що здійснюють державний контроль і нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною:

- державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним використанням надр України здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;

- державний нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

- державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, здійснює в межах своєї компетенції розрахунок розміру збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, відповідно до [методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами](#), затвердженої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 62 Кодексу України про надра визначає повноваження органу державного геологічного контролю.

Орган державного геологічного контролю безпосередньо або через свої територіальні органи здійснює заходи державного нагляду (контролю) у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр щодо діяльності користувачів надр шляхом проведення перевірок у встановленому законом порядку.

Орган державного геологічного контролю перевіряє:

- 1) виконання вимог щодо охорони надр під час ведення робіт з їх вивчення;
- 2) виконання державних програм геологорозвідувальних робіт, геологічних завдань і замовлень;
- 3) обґрунтованість застосування методик і технологій, якість, комплексність, ефективність робіт з геологічного вивчення надр;
- 4) виконання рішень з питань методичного забезпечення робіт з геологічного вивчення та використання надр;
- 5) дотримання нормативів, правил та інших вимог щодо геологічного вивчення та використання надр, умов спеціальних дозволів на користування надрами та угод про умови користування надрами;
- 6) повноту вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, геолого-екологічних та інших умов вивчення родовищ корисних копалин;
- 7) відповідність геологорозвідувальних робіт і наукових досліджень державним контрактам і замовленням, а також проектам щодо проведення таких робіт;
- 8) використання технічних засобів і методів ведення робіт з геологічного вивчення надр, які виключають невикористані втрати корисних копалин або погіршення їх якості;
- 9) своєчасність та відповідність установленим вимогам введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин;

10) дотримання під час дослідно-промислової експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які забезпечують необхідне їх вивчення, не знижуючи при цьому промислову цінність;

11) збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, збереження геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, які можуть бути використані для подальшого вивчення надр;

12) обґрунтованість напрямів пошукових, розвідувальних та інших робіт з геологічного вивчення надр;

13) своєчасність і правильність державної реєстрації робіт з геологічного вивчення і використання надр, наявність спеціальних дозволів на користування надрами і виконання передбачених ними умов;

14) повноту і вірогідність вихідних даних про кількість та якість запасів основних та спільнозалягаючих корисних копалин, компонентів, що містяться в них, а також звітні баланси запасів корисних копалин, наданні підприємствами та організаціями;

15) облік видобування нафти, газу та супутніх компонентів;

16) ведення пошуково-розвідувальних та інших робіт з геологічного вивчення підземних вод.

Орган державного геологічного контролю в межах своєї компетенції забезпечує вирішення питань щодо геологічного вивчення та раціонального і ефективного використання надр.

Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Гірничий відвід — це частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням останніх. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється.

Але із загального правила є винятки, коли надра надаються у користування без надання гірничого відводу. Такими винятками є надання надр для геологічного вивчення, у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу. В зазначених випадках це здійснюється на підставі спеціальних дозволів.

Законодавством про надра визначено також право землевласників і землекористувачів на видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних вод. Відповідно до ст. 23 Кодексу України про надра в межах наданих їм земельних ділянок вони мають право займатись цим без спеціальних дозволів та гірничого відводу при загальній глибині розробки до 2 м, прісних підземних вод до 20 м та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Видобування корисних копалин місцевого значення і торфу із застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до

небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими Радами народних депутатів та органами Міністерства екології та природних ресурсів України.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин та державний баланс запасів корисних копалин ведуться Державною службою геології та надр України.

Усі запаси корисних копалин підлягають експертизі та оцінюються Державною комісією України по запасах корисних копалин у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Охорона надр передбачається і в основних вимогах щодо розробок родовищ корисних копалин.

Контроль та нагляд за дотриманням умов дозволу здійснюють у межах своїх повноважень Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція, Державна служба України з питань праці.

Головним центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. У складі Міндовкілля створена і діє Державна служба геології та надр України.

Повноваження Міндовкілля в сфері геологічного вивчення та дослідження надр:

- забезпечує нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, з питань:

- обліку робіт і досліджень, пов'язаних з геологічним вивченням надр;

- обліку нафтових і газових свердловин та обліку обсягу погашених і видобутих корисних копалин, їх втрат, а також форм звітності щодо обліку запасів корисних копалин для ведення державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин;

- порядку обліку, зберігання та користування матеріалами державного інформаційного геологічного фонду;

- змісту, оформлення і порядку подання на розгляд в установленому порядку геолого-економічної оцінки родовищ металічних і неметалічних корисних копалин;

- виконання робіт із стандартизації, метрології за результатами проведення сертифікації у сфері геологічного вивчення, охорони та використання надр, зокрема щодо правил нормативного забезпечення геологічного вивчення надр;

- порядку погодження надання надр у користування;

- грошової винагороди за відкриття нових родовищ корисних копалин, що мають промислове значення;

- проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, пов'язаних з розробленням і впровадженням у виробництво наукових і методичних основ прогнозування, пошуком та розвідкою родовищ корисних копалин, прогнозуванням змін геологічного середовища та іншими потребами геологічного вивчення надр, зокрема щодо:

- стадій геологорозвідувальних робіт;
- порядку організації та здійснення розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- ведення Державної еколого-геологічної карти;
- функціонування каталогу відомостей про геологічну інформацію; функціонування Державного сховища геологічної інформації та кам'яного матеріалу.

Відповідно до [статті 16](#) Кодексу України про надра, [пункту 8](#) Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 року № 615, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, створює та забезпечує функціонування єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами та її складових. Порядок функціонування та доступу до інформації єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Єдина державна електронна геоінформаційна система користування надрами включає такі складові:

- Державний фонд надр України, у тому числі
  - Державний фонд родовищ корисних копалин та резерв цього фонду, що створюється на основі
    - Державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин та
    - Державного балансу запасів корисних копалин з урахуванням відомостей, отриманих з Державного земельного кадастру;
  - державний реєстр спеціальних дозволів на користування надрами;
  - державний реєстр нафтових та газових свердловин;
  - державний реєстр артезіанських свердловин;
  - державний водний кадастр (розділ "Підземні води");
  - державний геологічний веб-портал;
  - електронний кабінет єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами та електронний кабінет надрокористувача;
  - форми звітності щодо обліку запасів корисних копалин, що подаються користувачами надр;
  - відомості про заяви на отримання, продовження строку дії, внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами, подані до

центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр,

- каталог відомостей про геологічну інформацію, що включає відомості про первинну (необроблену) та вторинну (оброблену) геологічну інформацію;
- протоколи Державної комісії України по запасах корисних копалин щодо проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин;
- інформація про державну реєстрацію геологорозвідувальних робіт;
- інформація про ділянки надр, запропоновані для отримання спеціальних дозволів на користування надрами шляхом проведення аукціону (електронних торгів);
- інформація про ділянки надр, щодо яких оголошено конкурси на укладення угод про розподіл продукції;
- інформація про екзогенні геологічні процеси (зсуви, карсти, селі, підтоплення, абразія берегів);
- інформація щодо обмежень у використанні земельних ділянок для цілей надрокористування;
- інша інформація, передбачена цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами ([Закон України](#) "Про національну інфраструктуру геопросторових даних" № 554-ІХ від 13 квітня 2020 року)

Державна служба геології та надр України є держателем:

- Державного реєстру спеціальних дозволів на користування надрами,
- Державного реєстру нафтових та газових свердловин,
- Державного реєстру артезіанських свердловин,

порядки ведення яких затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Програмне забезпечення, створене для функціонування єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами та її складових, є об'єктом права державної власності.

Єдина державна електронна геоінформаційна система користування надрами та її складові включають геопросторові дані, метадані та сервіси, оприлюднення, доступ до яких здійснюються у мережі Інтернет згідно із [Законом України](#) "Про національну інфраструктуру геопросторових даних".

Питання для самопідготовки:

1. Які органи державної влади здійснюють управління при використанні та охороні надр?
2. На яких нормативно-правових засадах здійснюється управління використанням і охороною надр?
3. Який порядок надання надр у користування?
4. Яким чином здійснюється облік родовищ та проявів корисних копалин?

5. Які підприємства, установи, організації можуть / та не можуть бути користувачами надр?

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна політика та право України на шляху до європейської інтеграції: посібник / ред. О.Бондар. Київ: Видано проектом техн. допомоги ЄС «Додатк. підтримка М-ва екології та природ. ресурсів України у впровадж. сектор. бюджет. підтримки», 2015. 171 с.

2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 13.06.2023).

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII: станом на 19 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

4. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII: станом на 3 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

5. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

6. Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря: Постанова Каб. Міністрів України від 13.12.2001 р. № 1655(1655-2001-п): станом на 17 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1655-2001-п#Text>.

7. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: Постанова Каб. Міністрів України від 14.07.2019 р. № 827: станом на 10 листоп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-п#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

8. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР: станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

9. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: Постанова Каб. Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614: станом на 12 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-п#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

10. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: Постанова Каб. Міністрів України від 20.07.2014 р. № 393: станом на 29 трав. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-п#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

11. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: Постанова Каб. Міністрів України від 08.04.1996 р. № 413: станом на 19 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-96-п#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

12. Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод: Постанова Каб. Міністрів України від 19.09.2018р. №758: станом на 8верес. 2021р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-п#Text>(дата звернення: 12.06.2023).

13. СапкоО. Аналіз виконання вимог Європейського законодавства щодо управління водними ресурсами в Україні.*Науково-практичний журнал «Екологічні науки»*. 2021. №3 (36). С.64–68.

14. ГопчакІ., БасюкТ. Європейське законодавство в сфері захисту та управління водними ресурсами. *Екологічний менеджмент у загальній системі управління*: зб. тез доп. Тринадцятої щорічної всеукр. наук. конф., м.Суми, 17–18квіт. 2013р. м.Суми, 2013. С.49–51. URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/14062959.pdf>(дата звернення: 06.06.2023).

15.Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Shemshuchenko_Yurii/Ekolohichne_pravo_Ukrainy/(дата звернення: 06.06.2023).

16.Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001р. №2768-III: станом на 8черв. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>(дата звернення: 12.06.2023).

17. Про затвердження Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель: Постанова Каб. Міністрів України від 26.05.2004р. №681: станом на 22трав. 2021р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2004-п#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

18. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV: станом на 18трав. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

19. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII: станом на 9черв. 2022р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

20. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV: станом на 8черв. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

21. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Каб. Міністрів України від 17.10.2012р. №1051: станом на 11квіт. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

22. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003р. №963-IV: станом на 19листоп. 2022р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text28>(дата звернення: 12.06.2023).

23. Управління та поводження з відходами/ Т.Шаніна та ін.; ред.: Т.Сафранов, М.Клименко. Одеса: _____, 2011. 258с. URL:http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/3353/1/SafranovTA_Othody_2012.pdf(дата звернення: 06.06.2023).

24. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2023р. №2320-IX: станом на 31берез. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

25. ISO 14001: 2015, IDT. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. На заміну ДСТУ ISO 14001:2015; чинний від 2015-12-21. Вид. офіц. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 36с. URL:<https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu.pdf>(дата звернення: 06.06.2023).

26. ДСТУ 2195-99. Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, виклад і правила внесення змі. На заміну ДСТУ 2195-93; чинний від 2001-01-01. Вид. офіц. Київ: Держстандарт України, 2000. 20с. URL:https://dnaop.com/html/62119/doc-ДСТУ_2195-99(дата звернення: 06.06.2023).

27. Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів: Постанова Каб. Міністрів України від 31.08.1998р. №1360: станом на 17верес. 2020р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-98-п#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

28. Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів: Постанова Каб. Міністрів України від 01.11.1999 р. № 2034: станом на 1жовт. 2022р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-99-п#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

29. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015р. №222-VIII: станом на 31берез. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>(дата звернення: 06.06.2023).

30. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992р. №2456-XII: станом на 23берез. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>(дата звернення: 13.06.2023).

31. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019р. №2697-VIII: станом на 1січ. 2020р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>(дата звернення: 13.06.2023).

32. Гірничий закон: Закон України від 06.10.1999р. №1127-XIV: станом на 28берез. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text>(дата звернення: 13.06.2023).

33. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994р. №132/94-ВР: станом на 1жовт. 2023р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#top>(дата звернення: 13.06.2023).

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до практичних занять
студентів денної та заочної форми навчання з дисципліни
«Система екологічного управління»
Спеціальність – 101«Екологія»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Укладачі: Сапко О.Ю., Гарабajій Т.А.

Підписано до друку   Формат 60 x 84/16   Папір офс.
Умовн. друк. арк..   Тираж   Зам. №
Надруковано з готового оригінал – макета

Одеський державний екологічний університет,
65016, м. Одеса, вул. Львівська, 15
